

## TARTALOM

<i>Kedves Olvasóink!</i> .....	2
<i>Csúcs Sándor: Reguly Antal nagy utazása (Szibéria és a Volga-vidék)</i> .....	3
<i>Ruttkay-Miklán Eszter: Regulyversum</i> .....	19
<i>Csúcs Sándor: Reguly fesztivál Zircen</i> .....	24
<i>Csúcs Sándor: Beszámoló a XV. Finnugor Írókongresszusról</i> .....	29
<i>Pap Kinga Marjatta: Vannak vidékek legbelül</i> .....	35
<i>Pusztay János: Megnyitó beszéd a XV. finnugor írókongresszuson</i> .....	38
<i>Szegedi Kristóf István: Szeljegyzet Vigh József dolgozatához</i> .....	40
<i>Albert Razin halála</i> .....	49
<i>Cs. S.: Minikonferencia Badacsonytomajban</i> .....	50
<i>Perényi Károly: Hozzászólás</i> .....	51

A címlapon Reguly-200 fesztivál Zircen

# Finnugor Világ



A Reguly Társaság Értesítője



XXIV. évfolyam, 3. szám

2019. szeptember

## Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Falk Nóra, Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404-19664314-36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X \* Printed in Hungary



## *Kedves Olvasóink!*

Talán mondanom sem kell, hogy ez a számunk is elsősorban a Reguly évfordulóhoz kapcsolódik. Itt közöljük azt a tanulmányt, amelyik Reguly Antal életének legfontosabb időszakát, szibériai és volga-vidéki gyűjtőútját tárgyalja. Beszámolunk a júliusi zirci Reguly-fesztiválról. Ennek plakátja látható címlapunkon. Szeptember 3-án és 4-én sikeresen lezajlott az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban a *Reguly 200* című tudományos konferencia. Erről következő számunkban közlünk részletes ismertetést. Az előadások nyomtatott formában is meg fognak jelenni. A vendégek Érden megtekinthették a *Reguly Antal 200* vándorkiállítását is, amelyet minél több helyen szeretnénk bemutatni.

Már hónapok óta folyik Ruttkay-Miklái Eszter vezetésével a *Regulyversum* elnevezésű projekt, amelynek végső célja Reguly kéziratok hagyatékának hozzáférhetővé tétele digitális formában. Úgy gondoltuk, olvasóinkat is érdekelné, ez a téma. Ezért némileg rövidített formában közöljük Eszter sikeres pályázatának szövegét. Azt a szöveget, amellyel sok millió forintot nyert el céljának megvalósítására.

Immár harminc éve, 1989 óta rendezik meg két évente a Finnugor Írókongresszust. Az idei kongresszust Kolozsvárott rendezték, a magyar állam jelentős anyagi támogatásával. A kongresszusról két résztvevő beszámolója mellett közöljük Pusztay Jánosnak, a Finnugor Irodalmi Szövetség (AFUL) elnökének megnyitó beszédét. Ebben Pusztay ismételten felhívta a figyelmet az Oroszországban beszélt finnugor nyelvek veszélyeztetett voltára, és konkrét javaslatokat tett az irodalmi együttműködés formáira.

Az oroszországi finnugorok nyelvi helyzetével foglalkoztak annak a minikonferenciának az előadói is, amelyet a fáradhatatlan Pusztay János szervezett Badacsonytomajban június 24-én, sajnos csekély érdeklődés mellett. Szerencsére az előadások nyomtatásban is meg fognak jelenni, mégpedig magyarul. Ismertetésükre később feltétlenül visszatérünk.

Ehhez a témához kapcsolódik egy szeptember eleji tragikus esemény, Albert Razin udmurt tudós és nyelvvédő öngyilkossága. Erről a hazai tömegtájékoztató eszközök is beszámoltak. Razin az ellen tiltakozott, hogy Oroszországban megszüntették anyanyelvének, az udmurtnak és más kisebbségi nyelveknek kötelező iskolai oktatását. Ez az ostoba és rosszindulatú intézkedés tovább csökkenti a kisebbségi nyelvek presztízsét. A hatalom birtokosai ezzel azt üzenik az érintett népeknek: a ti nyelvek nem fontos, nincs rá szükség. Ez pedig tovább erősíti a kisebbségi nyelvek kihalásának folyamatát. Holott minden nyelv egyformán fontos, az identitás megőrzésének legfontosabb eszköze éppen az anyanyelv. Tényleg jobb lenne, ha Oroszországban mindenki egy nyelven, oroszul beszélne?

Csúcs Sándor

## *Reguly Antal nagy utazása (Szibéria és a Volga-vidék)*

Ebben a cikkben Reguly Antal életének 1843. október 9. és 1847. február 3. közé eső szakaszát tárgyalom. Ennek az időszaknak forrásai Reguly levelei Toldyhoz és Baerhez, valamint Reguly Kalendáriuma az 1843. szeptember 29-től 1846. március 5-ig terjedő időről. Ezt oroszra fordítva Szíj Enikő adta ki (Reguly 2008).

Itt szólnunk kell a naptár kérdéséről. A levelekben ugyanis általában a Gergely-naptár szerinti dátumok szerepelnek, a nyomtatott Kalendáriumban viszont a Julián-naptár szerinti. Oroszországban 1918-ig az állami és a civil életben is ezt a naptárt használták. Ebben az időben a Julián-naptár 12 nappal volt lemaradva a Gergely-naptártól. A Pétervárról való indulás időpontjai (Kalendárium 09. 29., levél 10. 09.) így sem stimmelnek, mert csak tíz nap a különbség köztük. Reguly tehát tévesen számolhatott. A Kazánba való érkezéskor a különbség már tizenegy nap (Kalendárium 10. 16., levél 10. 27.), az onnan való induláskor pedig már tizenkettő (10. 27., illetve 11. 08.). Én ebben a cikkben a Kalendáriumban szereplő dátumokat használom, az ettől esetleg eltérő megoldásra külön figyelmeztetem az olvasót.

Reguly tehát a Julián-naptár szerint szeptember 29-én indult el Pétervárról és Novgorodon, Tveren keresztül október 3-án ért Moszkvába, ahol három napot töltött. Itt bundát és szőrmesapkát vett magának, köszönőlevelet írt Baernek, találkozott Pogogyin történetíróval, valamint Szpasszkijjal az *Antiquitates Sibiricae* (= Szibériai régiségek) kiadójával, aki megmutatta neki hatalmas gyűjteményét és megajándékozta a régiségek egy kisebb kollekcijával. Ezeket a tárgyakat Reguly később a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Október 6-án indult el Moszvából Grigorovics kazáni professzorral. Útvonaluk Vlagyimiron és Nyizsnyij-Novgorodon keresztül vezetett. Innen egy ideig a Volgán hajóztak, de aztán visszatértek a szárazföldre. Toldynak írt levelében (AkÉrt IV.év 17–25, 1. még Szíj: 236–237) szemléletes képet fest útjának erről a szakaszáról, a csuvasokról és a cseremiszekekről, kinézetükről, hetivásáiraikról.

Október 16-án érkezett Kazánba, ahol tizenegy napot töltött. A Volga-vidék kulturális és tudományos központjában töltött napokat jól használta fel, alaposan tájékozódott és sok hasznos ismeretséget kötött. Baernek küldött levelében ezt írja: „Kazánban nagyon sok engem érdeklő dolgot találtam és nagyon sok eredménnyel utazom el ebből a különös városból. – Nyelvészeti szempontból négy lexikai művet találtam, három cseremiszi és egy csuvas nyelvűt, melyekből visszatértemkor mindkét nyelven könnyedén össze lehet állítani majd egy jó szótárt. – Etnográfiai szempontból szintén sok érdekeset találtam, s ami a finn

hely- és személynév-gyűjteménnyel kapcsolatos tervemet illeti, a cseremisiz és a csuvas részét itt minden bizonnyal sikeresen el fogom készíteni. A kormányzó minden segítséget megígért és meggyőződtem arról, hogy ez a munka nem is túlzottan nehéz. – A papság körében itt nagy energiák hevernek tétlenül, és éppenséggel nem a jóakarásban van hiány. Ezek az emberek készek lennének dolgozni. Itt csak egy okos vezető szellem hiányzik. Ha lenne itt valaki, aki az egyéni törekvéseknek meg tudná adni a megfelelő hasznos irányt és az egyesített erőket egy célra koncentrálna – itt rövid időn belül sok jó dolog születhetne! Ha lehetőségeim engednék, hogy miután visszatértem az Uralból, itt maradjak néhány hónapig, sokat tehetnék a cseremiszekért és a csuvasokért” (Szi: 285–286).

Kazánból október 27-én este indult tovább Malmizs felé, ahova másnap este ért. Gyöngének érezte magát, két napig pihent, majd a hónap utolsó napján áthajózott a Vjatka folyón, amelyen már javában zajlott a jég. Mindössze két napig tartott átutazása a votjákok földjén, ahol több helyen is megállt. Muhi-Kakszi faluban megnézett néhány votják portát, Szjumsziban felkereste Alekszej pópát, aki votjákra fordította a Máté evangéliumot. Vele aligha tudott beszélgetni, hiszen a Kalendárium szerint (15. l.) éppen ittas volt. Gyebjoszi faluban Sztjepan Subin pópát látogatta meg, aki votják nyelvtant írt, „s ígérte, hogy visszajöttöm egy, néhány ezer szóból álló votyák szótárt fog összeírni;” (AkÉrt 1844: 45). Hogy a szótár elkészült-e, azt nem tudjuk, mert Reguly évekkel később más úton tért vissza Kazánba. Annyit azonban megtudott, hogy a votják nyelvnek két fő nyelvjárása van az északi (glazovi) és a déli (szarapuli). November 3-án este ért Ohanszkba, a Káma folyó partjára. Itt pihent, levelet írt és várta, hogy átkelhesse a folyón.

November 7-én este érkezett Perm városába az azonos nevű kormányzóság székhelyére. Másnap felkereste a kormányzót, aki szívesen fogadta. „Perm városában egy hetet mulattam, melly alatt főképp e megye geographiájával iparkodtam megismerkedni: a gubernator, kinek itt nagy szivességével éltem, és kinek házában volt lakásom, e tárgyban sokat segített, parancsára meggyéje minden helyneveinek lajstroma készült számomra, s meggyéjének kisebb hivatalai felszólítottak, jegyezni fel a helynevek mellett azt is, milly népből állnak lakosai; melly szerint ethnographiai abrosza [térképe] is készülhet majd e megyének. Elutaztamkor meggyéjének egy szép és nagy abroszával is megajándékozott s egy kozákot rendelt mellém uti kísérrül, minthogy eddig egyedül és magam jártam” – írja Reguly Toldynak (AkÉrt 1844: 46).

Permből Uszolje felé folytatta útját, ahova november 16-án érkezett. Itt négy napig a sófözde igazgatójának, Volegovnak<sup>1</sup> a vendége volt. Volegov egy négy ezer szóból álló orosz–permják<sup>2</sup> szótár kéziratával ajándékozta meg Regulyt.<sup>3</sup> A következő állomás Szolikamszk volt. Itt Ljubimov pópát kereste, aki évekig élt a permjások között és permják nyelvtant is írt. A pópa azonban nem volt otthon, csak a fia. November 23-án kelt át az Urálon és Pavdába érkezett. A következő állomás Verhoturje volt. Az itteni levéltárban szeretett volna információkat szerezni a vogulokról, lakóhelyeikről, történetükről, de a nagy rendetlenség miatt, ez nem volt lehetséges. Innen még kb. 250 kilométert kellett megtennie észak felé, hogy december 3-án elérje úticélját Vsevolodo-Blagodatszkoje falut. Ez a Vsevolodszkij család birtoka volt, ahol ajánlólevelének is köszönhetően jól fogadták Regulyt. Szállást és ellátást kapott, sőt a Lozva folyó vidékéről két vogul öregembert is hozattak. Jó körülmények között dolgozhatott tehát, és a társaságra sem panaszkodhatott. Volt itt mérnök, orvos, rendőrfőnök, hivatalnok, pópa, akiket gyakran meglátogatott vagy akik őt látogatták meg. Majdnem három hónapot töltött itt. Ómaga körülményeit és terveit így mutatja be: „Mivel az itteni igazgatóság minden szükségemről, mellyek existenciámat s egyéb céljaimat illetik, gondoskodik, kiadásaim itt igen csekélyek s addig, míg a vogul nyelvben olly előmenetelt teszek, hogy már némely kirándulásokat is tehetek, reményem, megérkezik a segítség! Vsevolodo-Blagodaczkai, vagy rövidebben Vsevolodskoi, a hasonló nevű familiának jószága, utolsó orosz pont az Uralon; Verchoturjétől 240 versztnyire van éjszak felé; fekszik a Sosva és Ivdel vizei közt, vad és nagyszerű természet közepett; nyugat felé az Ural havasai, keletnek a táj a toboli nagy térség felé kezd lelapulni” (AkÉrt. 1844: 48). Közben kisebb kirándulásokat tett a környékre. 1844 januárjában néhány napig lázas beteg volt. A pénze is fogytán volt, de február 3-án pénzküldeményt kapott Baertől, 330 ezüstrubelt. Ez a királyi támogatás egy része volt, a többiből Baer Reguly pétervári adósságait fizette ki.

Mindezeknél fontosabb volt azonban a vogul nyelv tanulmányozása. Reguly első benyomásai vogul nyelvmestereiről: „...három nap óta két vogullal, két tisztos öreggel, töltöm in otio literario időmet! – Egyoldalúak, kik a népek természeti állapotját nem értik; s kik az idegenszerű külső formákról itélve, e népekről bennünk bal képzeleteket indítottak; reám nézve e két öreg ellenkező és igen jó benyomást tett, és reményem, ha magasabb álláspontot veszünk, melly egy jobb

<sup>1</sup> A. F. Volegov (1790–1856) a dúsgazdag Sztroganov család hivatalnoka. Élénken érdeklődött a Permi kormányzóság története, földrajza és népei iránt.

<sup>2</sup> A permják (Regulynál *perm*) tulajdonképpen a zürjén (komi) nyelv egyik nyelvjárása, amelynek 1917 után külön irodalmi nyelvet alkottak.

<sup>3</sup> A kézirat Reguly hagyatékából az MTA Kézirattárába került, és csak 1968-ban adta ki Rédei Károly: Permjakisches Wörterverzeichnis aus dem Jahre 1833 auf Grund der Aufzeichnungen. F. A. Wolegows. Akadémiai Kiadó, Budapest.

míveltségnek és kifejtettebb emberi fogalmaknak felel meg, oly népet fogunk látni, mellynél nem csak semmi megvetőt nem találni, sőt ellenkezőleg sok szép nyilatkozásai tűnnek előnkbe egy eredeti természeti életnek. E két öreg az itteni igazgatóság rendeletére ... hozatott ide a Lozva vize mellől, hova (50 versztyire innét) megérkeztem napján (15-dikén) posta küldetett utánok; és 19-kén estve volt szerencsém bennök utazásom közben az első eredeti vogulokat látni és velök az egész estvét tölteni. Karakteröket illetőleg, ők nyíltak, könnyebbek és élénkebbek a többi finnoknál, a beszédben gyorsak, egyikök a 79 éves *Jurkina* erős és magas növésű, és hosszúkas képű; másik a 60 éves *Baktjár*<sup>4</sup> rövidebb és finn alakú; mind kettő azonban még könnyű és mozgékony, s esztendeik terhét könnyen viselők. Említésre méltó fekete hajszínök, melly bizonyosság szerint minden voguloké, csak egy szőke van köztök, mint mondják. *Jurkina*, kinek fejről tegnap hamarjában lenyomatot vettem, ma vissza indult, mivel házi környülállásai nem engedik hosszabb távollétét. *Baktjár* azonban, ki függetlenül és szabadon áll a világon, nálam marad és tanítóm lesz” (AkÉrt 1844: 43). A fenti idézet nemcsak a két vogult mutatja be, hanem *Reguly* mai szemmel nézve is korszerű és humánus kutatói mentalitását. Bizonyára ösztönösen érezte, hogy csak az a gyűjtő számíthat értékes zsákmányra, aki ennyi empátiával viszonyul a kutatott néphez és kultúrához.

Néhány bejegyzés a Kalendáriumból: „december 24. elkezdem a vogulok tanulmányozását!, december 31. lejegyzem az első éneket a kondai fejedelemtől, 1844. január 7. befejezem a vogulok énekeit, január 8. ismét elkezdek foglalkozni a nyelvtannal, január 10. megkezdem a szótár összeállítását” (Kal. 20–21). Ugyancsak a Kalendáriumból tudjuk, hogy januárban, februárban más vogulok is jöttek *Reguly*hoz. Ekkor ismerkedett meg *Alekszej Kaszimov*val, akit az oroszok *Bogatijnak* [*Gazdagnak*] neveztek, mert sok ezer rénszarvas tulajdonosa volt. *Alekszej*től sok fontos és érdekes földrajzi információt szerzett *Reguly*. Január 17-én visszatért hozzá *Baktjár* is, aki úgy látszik közben hazament, de erről nincs bejegyzés. A nyelvmester elmondta, hogy otthon szemrehányást tettek neki azért, mert elmondta énekeiket *Reguly*nak.

Január közepén levelet írt *Baernek*. Az alábbi hosszabb idézet bemutatja érdeméneit, a vogul népköltészet műfajait, tartalmi vonatkozásait és a nyelvmesterével kialakult harmonikus viszonyt: „Megléhetősen haladtam a vogul nyelvben, kezdem már egy kicsit érteni, meg úgy a hogy beszélni is. A magyar nyelvvel való rokonsága annyira kitűnik, hogy a magyarok finn eredete már most minden kétségen fölüll áll és lehetségessé válik már a magyar nyelvnek tudományos fejtegetése is. Igen érdekes útmutatásokat találni benne a finn nyelv szófjéjtésére is s ezért az egész finn elméletre nézve igen fontos lesz. Szótári

<sup>4</sup> Pápay (1905: 12) *Pachtjár* alakban írja a nevet.

tekintetben munkám vagy 2600 szót tartalmaz, nyelvtani tekintetben is már minden egyes beszédrészre meglehetősen anyagot gyűjtöttem.

Tanítómesteremet *Baktjár* nem dicsérhetem eléggé, néha reggeltől estig türelmesen ül velem s annyira vonzódik, annyira bizalmas hozzám, hogy vallásuknak és szertartásuknak talán nincs olyan mozzanata, melyet ne közölt volna velem. De nem csak én előttem szerzett érdemeiket, hanem népe is kitünteti, énekeise (*pewetz*) neki s gyakran lóáldozataiban is, miket évenként megtartanak, mint pap közreműködik. Ez a két tulajdonsága rám nézve megint, tudományos haszon tekintetében, gazdag forrásul szolgál, eddig tőle már husz ívnyi különféle éneket, imádságot és dalt jegyeztem le, a melyek nemcsak a nép életére és szellemi állapotára nézve végtelenül érdekesek, hanem nyelvi tekintetben is nagy értékűek, minthogy néha olyan nyelvezet van benne, a mely ma már nem szokásos s a melyet *Baktjár* uram is csak hosszas gondolkodás után bír megfeyteni s a melyet eddig nagyon is felületesen magyarázott meg nekem. Költészetük hősi énekekre, medveénekekre és lírai dalokra osztható, negyedik csoportba foglalhatók hymnusaik és imádságaik. Hőseik vasba öltözve járnak, vas- vagy drótinget, sisakot, lándsát stb. hordanak. Medveénekeiket medveünnepeik alkalmával éneklük, a miket három nappal minden egyes medve elejtése után ülnek; illet hatot írtam le, kettejük egy ívnél nagyobb terjedelmű, a hetediket és utolsót, egy temetkező éneket, melyet *Baktjár* nem tud, majd a Lozva felé tervezett utamon *Jurkina* segítségével fogom leírni. E medveénekek elseje a világ, az ember s a medve teremtéséről szól s a medve származásával végződik. A másodiknak a tárgya egy medveeskü, melyet egy asszony tett s a mely be is teljesedik. A harmadik egy híres medvevadászról szól, a ki olyan ügyes íjász volt, hogy a levegőbe röpített nyilat, míg visszaesett a földre, három más nyíllal átlötte; ez kilenczvenkilencz medvét elejtett, de a századik öt marcangolta széjjel stb. Leírtam aztán egy éneket az ördögről, a hogyan száműzte isten az örökös mocsárba. Szokásaikban és életmódjukban olyan meglepő hasonlóságot mutatnak, egyrészt a lappokkal, másrészt a cseremiszekkel és votjákokkal, hogy az egész finn néptörzsnek régi művelődéséről és vallásáról rajzolando helyes kép nem tartozik többé a legnehezebb föladatak közé” (Pápay 1905: 12).

Február közepén *Jurkina* is visszaérkezett. Az első nap ugyan ittas volt, de aztán két napon keresztül sikerült *Reguly*nak gyűjteni tőle (Kalendárium 22).

Ekkorra már ötezer szóból álló szótárt és harminc ívnyi szöveget gyűjtött össze (AkÉrt 1844: 110). Úgy érezte tehát, hogy útnak indulhat (pénze is volt), hogy felkeresse a nagy területen szétszórtan élő vogulokat. Február 21-én délnek indult és *Verhoturjén* át *Irbite* ment, hogy megnézzék a híres *irbiti vásárt*. 24-re ért *Irbite* és öt napot töltött ott, nézelődéssel, beszélgetéssel, tájékozódással. Március 1-én indult tovább és *Turinszkon* keresztül *Tobolszkba* utazott, ahová 5-én érkezett meg. Útközben sok vogullal találkozott (Kal. 23). A mintegy tíz napos *tobolszki tartózkodásnak* két célja volt. *Reguly* találkozni akart *Volo-*

godszkij pópával, akiről azt hallotta, hogy osztják szótárt készített. Vologodszkij azonban ekkorra már elhelyezték Tobolszkból és osztják anyagai amúgy sem voltak megbízhatók. Másik célját azonban elérte, a helyi gimnáziumban megismerkedett Sztatigin tanárral az utolsó kondai vogul fejedelem fiával. „Sztatigin úrban, ki Regulyt vogul fordításával ajándékozá meg, jeles férfival ismerkedett ugyan meg, de ki honától hosszas távolléte alatt anyanyelvét már felejteti kezdé, s így ezen és egyéb tekintetekben is kevés felvilágosítást nyervén tőle, ezen rándulata várkozásának meg nem felelt” – írja Toldy Reguly levele nyomán (AkÉrt 1844: 111). Ebben az időben Castrén is Tobolszokban volt, többször is találkoztak, egyszer együtt is ebédeltek, majd Reguly kikísérte finn kollégáját a városból. Két nap múlva, március 15-én maga is útnak indult Baktjár kíséretében.

Észak felé haladt az Irtisen Gyemjanszkoje településig, onnan Bolcsariba, ahol a kondai osztjákok nyelvvel ismerkedett meg. 19-én már Jumaszban volt, ahol Popovval találkozott, aki korábban vogulra fordította az evangéliumot. Ezután Leusi majd Sztatiga következett, ahol felkereste az utolsó kondai vogul fejedelem lányait, Sztatigin tanár testvéreit, akik földműveléssel foglalkoztak. Saimnál nyugatra fordult és hamarosan elérte a Pelim folyót. Ezen a vidéken nem fogadták szívesen. A gipszlenyomatok miatt azt híresztelték róla, hogy levágja az emberek fejét és ládába csomagolva viszi magával. Március 24-én *Puj-jü-paulban* részeg asszonyok késekkel hadonászva vették körül. Alig tudta őket rábeszéléssel és ajándékokkal megnyugtatni.

Ezekben a napokban egy sokkal fontosabb eseményre is sor került: Baktjár kérésére lóáldozatot mutattak be: „Miután Werch-Pelimbe (Felső-Pelim) visszatértünk, egy vogul vallási szertartásra készültünk. *Palm tarom* (pelimi isten) jószagosan hallgatja meg a szenvedőket és könyörgőket. Hozzá fohászkodnak, hozzá szállanak a fogadalmak, nemcsak a Pelim mellett, hanem a Lozva és Konda, sőt még az északi Szoszva mellékén is. Az én Baktjáróm is hálára volt kötelezve iránta azért a jótéteményért, hogy két évvel ezelőtt súlyos betegségből megmentette; fogadalma lóáldozat volt, de teljesítését mindaddig nem engedte meg emberem szegénysége. Én tehát egy vogultól csikót vásároltam (hisz a csikó is csak ló) és így március 29-ikén (orosz számítás szerint) *Pegun-paul*-ba indultunk az öreg *nyait*-hoz (varázsló, pap – a finn *noita*). *Palm tarom* tartózkodóhelye tulajdonképpen *Tarla* falu mellett a Pelim partján a *tumen*-ben van – ez a nyírfa-berek, a hol az áldozat idején egy rendkívül vastag nyírfaágon áll, mely vastagságban magát a törzset is majdnem meghaladja, itt mutatták be neki azelőtt az áldozatokat. Több esztendeje azonban ezt az istentiszteletet áttették *Pegun* faluba, két versztnyire innen, minthogy a Pelim felé vivő út a berek mellett elhalad, azért az istentiszteletet nem lehetett egykönnyen mindenféle háborgatás nélkül végezni. Miután tehát a *sangur*-on (egy vogul hangszer) eljátszották az isten hívó-himnuszát, az állatot mindenféle szertartások között leölték, megfőzték és megették, így teljesítették az áldozatot. Másnap reggel az én megszentelt és boldog

Baktjárómmal szerencsésen megérkeztem Pelimbe” – számol be Reguly Baernek az eseményről (Pápay 1905: 14–15). Március 30-tól június 12-ig volt Pelimben és környékén. Az olvasás beállta előtt rövidebb utakat tett a Konda, a Lozva és a Szoszva vidékére. Dolgozott összegyűjtött anyagán, főleg a térképeken. Olvasott Szibéria történetéről és Jugriáról. Voltak problémás napjai is. Május 1-i bejegyzés a Kalendáriumban: „sem mire se vagyok képes, fekszem és gondolkodom”, május 2. „megpróbálok eligazodni a munkáimban”, május 9. „készülődök az etnográfiai munkákhoz” stb. Anyagi helyzete sem volt biztonságos. Ekkor már ugyan küldték neki a pénzeket Magyarországról, azok megérkeztek Pétervárra és Baer továbbította az összeget Reguly-nak, de a posta nem találta meg, így a pénzt visszaküldték Pétervárra. Az újra elküldött pénz és leveleket csak decemberben kapta meg Reguly.

Ilyen körülmények között indult június 12-én észak felé, az északi vogulokhoz, méghozzá egy olyan útvonalon, amit nyáron még senki sem kísérelt meg. Öt napig eveztek Reguly emberei a Pelim folyón felfelé, majd partraszálltak és gyalog mentek tovább a Tapszuj (Reguly-nál Tapsia) folyó felé. Közben átkeltek egy borzalmas mocsáron. A Tapszuj torkolatánál ilyenkor sok halász gyűlik össze, mert várják a halak tavaszi költözését. Reguly június 30-án ért ide és húsz napot töltött itt. Egyrészt tanulmányozta a halászok nyelvét, másrészt saját anyagán, térképeken és nyelvészeti feljegyzéseken dolgozott.

Július 21-én továbbutazott észak felé. Augusztus 18-án ért Saranpaulba. Itt már szamojéd szavakat is gyűjtött. Közben beköszöntött a hideg idő, de Reguly augusztus 30-án tovább indult az Urál felé, először csónakon a Manyja folyóig, majd rénszarvasszánon az Urál felé. „...a kis Manyja völgyének távoli oldalán Tjobing nyájaira bukkant. Tjobing társaságában nyolcz napig mulatott. Vendégszerető házigazdája a legnagyobb készséggel ismertette meg vele a nomád-élet egyes jelenségeit, ezáltal vogul nyelvi anyaga is meglehetősen bővült. De még több és rendkívül értékes anyagot szerzett Tjobing útján e vidék geographiájához. Tjobing ugyanis itt született és gyermekébe óta nomád-életet folytatott; az Uralon nem volt az a bércz vagy ösvény, melyet ne ismert volna. S minthogy az Uralnak ezt a részét s még inkább a távolabb észak felé eső vidéket művelt utazó még nem járta be soha, Reguly elhatározta, hogy útját észak felé magán a hegységen folytatja. Így is történt. Csak akkor ereszkedett le onnét, midőn a szerte barangoló nomádok is odahagyták ezt a télen lakhatatlan vidéket” – foglalja össze Pápay (1905: 17) az uráli utazást. (Részletesebben, magának Reguly-nak a szavaival I. Szej: 249–251.)

„Nomádtól nomádhoz költözvén, s egymásután valamennyi a Szigvába omló hegyi vizeken átkelvén, végre a harminc földirati mérföldet meghaladó azon tartományon csaptam át, mely a Szigva és Szinja telepei közt elnyúlva a vogulok és osztjákok határát képezi. E két nép egymástól elszigeteltsége csak a télen állataikat itt legeltető nomádok által enyhítették annyiban, a mennyiben szükség

idején csakugyan lehetséges lesz némi élénkebb közlekedés is, mint ez előtt kevés évvel történt, midőn a Szigva halakban nagy szükséget látván, a Szinjából oda tetemes küldések eszközöltettek. Ezen új népvidekkel, mellyet a Szinja mellett értem el, vogul utazásom be volt fejezve. Ezzel t. i. mögöttem fekvék egy 3780  $\pi$  mérföldnyi, az éjsz. szélesség 58–66., a keleti hossz. 76–85 fokai közt fekvő, s e területen csak mintegy 6342 lakost tápláló tartomány, mellyet kilenc hónap lefolyása alatt, legdélibb végétől fogva, a Tavda torkolatától t. i., legéjszakibb csúcsáig, a Szigva forrásaiig, egész hosszában – szélessége szerint pedig két irányban: délben az Irtystól a Kondán, Pelimen és Lozván át az Uralig, éjszakban pedig a Szigvától a Kis-Szoszva torkolatáig, átvándoroltam. S ezzel új tanulmányhoz, az osztyák nyelv és népélet vizsgálatához mentem által” (Reguly, idézi Szíj: 250–251).

Az Uráltól kelet felé haladva átkelt több kisebb folyón, majd az Obon is és szeptember 26-án Obdorszkba (mai nevén Szalehard) érkezett, hogy az északi osztyák népet és nyelvet tanulmányozza. Már útközben elkezdett osztyák szavakat feljegyezni és egy napot töltött Obdorszk közelében egy osztyák családnál. Nem tud azonban nyugton maradni, tovább akar utazni észak felé. Ennek okát Pápay így adja meg: „Nemsokára azonban a hatalmas Ob vastag jéréteggel vonódik be és megnyílik az út ki a végtelen tundrára. Regulynak most már nincs maradása. Terve megváltozik. A biztos helyről elkívánczik a végtelennek látszó sivatagra; izgatja lelkét a messze elterülő hó- és jégmező, ellenálhatatlanul vonzzák, csalogatják az Uralnak ezüstszínben ragyogó kúpjai. Látni akarja azt a küzdelmet, melyet az ember itt – e hőmezőkön – az égélj és az elemek zordonságával vívni kénytelen” (Pápay 1905: 18). Maga Reguly említ egy kevésbé romantikus okot is: meg akarta ismerni az Urál legészakibb lejtőit és el akart jutni a tengerpartra is. Október 7-én még nem lehetett átkelni a félig befagyott Obon, de három nappal később ez már sikerült. Október 18-án már elérte a Kara folyó torkolatát, két nap múlva pedig a vajgacsi szorosnál volt. Innen a tél beálltával délre költöző nomád rénpásztorokkal, köztük zürjénekkal utazott tovább. Toldynak küldött levelében szemléletes leírását adja egy rénkaravánnak, amellyel együtt utazott (Szíj: 253).

A visszaúton november 6-án eljutott a Vojkar folyóig, ahonnan tolmácsát visszakiülde Obdorszkba, ő maga pedig Muzsiba ment. Ott négy napig pihent, majd továbbment dél felé és november 12-én Berjov járasi székhelyre ért (Reguly nál Berézov). Ez a kisváros, Reguly szavaival élve „némi életkényelmeivel az egyetlen, téli mulatásra alkalmas pont” (Szíj: 253). Ekkor „egész buzgósággal” látott neki az osztyák nyelv tanulmányozásának. Már 14-én megérkezett hozzá Makszim Nyikilov híres osztyák énekmondó, akitől már másnap elkezdte lejegyezni a *Puling aut eri* (Obdorszki ének) című hőséneket. Ezután – a Kalendárium szerint – több mint három héten írja le az osztyák hős- és medvénekeket, meséket. Ezek részletes bemutatásától most eltekintek. December 11-én megkapja régen várt leveleit és pénzt is. Ezeket egyszer már a posta visszavitte Pétervárra.

Ekkor kapta meg Baer 1844. június 18-án kelt levelét is, amelyben támogatója beszámol Castrén áskálódásáról. Reguly néhány nap töprengés után levelet ír Baernek. Ebben indokolja kutatásait és az ígéri, hogy „nyár közepéig leteszem ön elé a munkámat”, de szó sincs benne hirtelen visszatéréséről.

Néhány nap távollét után visszatér Nyikilov és folytatják a munkát. Ebben az időszakban főleg vogul meséket és mondákat jegyzett le Nyikilov diktálása után. Az utolsó bejegyzés a Kalendáriumban a közös munkáról 1845. január 12-én kelt. Ekkor egy vogul mese leírását fejezte be. Maga Reguly Toldynak írt levelében így foglalta össze ekkori tevékenységét: „Miótan a nyelvben jóformán tájékozva valék, nyelvény nyeresé s a nép belső életének megismerése végett az osztyák költemények gyűjtéséhez láttam, mik nagy érdekű tartalmuk miatt nem sokára kizárólag elfoglaltak, mert a nép múlt életét oly alakban mutatja fel, melyet annak jelenéből ítélve feltenni soha nem bátorkodtam volna. A legmagasb éjszaknak egy népét, mellynek, nézeteink szerint, már életmódjánál fogva is egészen más szellemi irányúnak kelle lenni, hő lelkesedéssel látjuk ősei harcoss tetteit elbeszéli, s bajnokainak, kik részint mint istenek külső ellenségek, ugymint szirjének és szamojédekkel, részint mint fejedelmek testvéreik és szomszédjaikkal küzdöttek, majd gyászos, majd szerencsés sorsukat megénekelni. E nép, melly számos fejedelmek alatt állott, kik fa váraikból és földsáncokkal kerített helyekből uralkodtak vidékeik felett, osztya urainak sorsát; s valamint ezek sikerült vállalatai, úgy bal szerencsájuk is tárgyai majd lélekemelő, majd vigasztaló énekeknek, mik apáról fiúra szállván, a szép tettek és veszedelmek évnapi ünnepiesen elénekeltetnek.... Ekép ismervén meg az osztyák költészet magas becsét, feltételem vala annak egyes aggastyánok emlékezetében még élő valamennyi maradványait birtokomba keríteni; s az ő szájokból leírt énekek száma csakugyan meghaladta már a nyolcvan ívet, midőn pétervári levelek által ügyeim állásáról értesítve, kénytelen voltam munkámat félbeszakasztani, s bár fájdalommal rögtön Kazánba visszakészülni” (Szíj: 253–254).

A hirtelen indulást Pápay így kommentálja: „Mi kényszerítette őt arra, hogy munkáját ilyen hirtelen félbeszakítsa? Erre is megadhatnám a feleletet, itt azonban oly dolgokról is kellene szólanom, a melyeket talán jobb lesz elhallgatnom” (Pápay 1905: 20). Ezután mégis elmondja, Castrén nevének említése nélkül, hogy a pétervári akadémikusok egy része Reguly mellett állt, más részük ellene volt. Ez utóbbiak arra hivatkoztak, hogy Reguly nem alkalmas nyelvészeti kutatásra, mert Helsinkiben még a *partes orationes*-t<sup>5</sup> sem tudta megkülönböztetni. Tudjuk, hogy az utóbbi állítás Castréntől származott és még talán igaz is lehetett. Castrén és Sjögrén azonban arra akarta felhasználni, hogy az orosz akadémia Castrén utazását támogassa, ne Regulyét. Mindezt Reguly Baer 1844. június 18-án kelt

<sup>5</sup> *Partes orationes* (latin) 'mondatrészek'

leveléből tudta meg. Ezt a levelet azonban csak decemberben kapta meg. Baerneknak az ügyre vonatkozó kérdésére válaszolva Gottlund azt írta, hogy Castrén talán azért viselkedett így, mert amikor finnre tanította, Reguly azt a reményt keltette benne, hogy majd fizetni fog az órákért. Ez azonban nem történt meg. Ez a történet azonban aligha lehetett Reguly hirtelen elutazásának oka, hiszen sokkal korábban történt és ekkor már tudott hazai támogatásról, annak egy részét meg is kapta, és már nem volt szüksége az orosz akadémia támogatására.

Talán megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy Baer miatt határozott Reguly a gyors visszautazásról. Baer ugyanis többször figyelmeztette, hogy ne nyújtsa hosszúra az utat, 1844 januárjában azt írta neki, hogy legkésőbb májusban jöjjön vissza. Baert talán az is sérthette, hogy Reguly nem válaszolt egyes leveleire, amelyeket meg se kapott, vagy több hónapos késéssel. A Kalendáriumban azt olvassuk, hogy 1845. január 22-én levelet kapott pétervári barátjától Kuniktól. Ez a levél egyelőre nincs meg, de megvan Reguly január 30-án írt válasza. Ebben a rövid levélben ezt írja: „Leveledért, amely szememet kinyitja, örökre hálás köszönettel tartozom Neked. Nagyon fáj, rendkívül fáj, hogy jótevőmet megbántottam, akaratlanul okoztam neki fájdalmat. Baer úrtól fogod megtudni, hogy hamarosan elutazom innen.” Ugyanekkor Baerneknak is írt.

Az eddig elmondottak a visszaindulást megmagyarázzák, de azt nem, miért nem írt Reguly osztyák anyagához semmilyen fordítást, magyarázatot vagy kommentárokat. Pápay szerint „az énekek értelmezésére nem is volt ideje, oly hirtelen ott kellett hagynia Berjozovot” (Pápay 1905: 20). Ez a vélemény aligha helytálló. Reguly osztyák gyűjtése 17 ezer sorból áll, a Kalendárium tanúsága szerint ezt a hatalmas anyagot 17 nap alatt jegyezte le. Az anyaggyűjtést január 12-én fejezte be. 13-án a Lozvtól a Kara folyóig terjedő terület térképén dolgozott. 15-én ezt írja „a mitológiával kapcsolatos gondolatok foglalkoztatnak – mitológiai munkáim megvalósításának terve”. Vagyis egész más dolgok foglalkoztatták, mint a gyűjtött szövegek fordítása és magyarázata. A február 14-i indulásig csak néhány bejegyzés van, ilyenek „írok Baerneknak”, „írok Kuniknak” stb. Egyébként a vogul szövegekhez sem készített fordítást, néhány helyen van beszúrva egy orosz szó vagy magyarázat. Pedig arra lett volna ideje, és szinte állandóan vele volt Baktjár. Igaz, vogulul elég jól tudhatott. Gondolhatta azt, hogy majd otthon lefordítja a szöveget. De az osztyák nyelvet Pápay szerint sem sajátította el eléggé (Pápay 1905: 19). Persze a bekezdés elején feltett kérdésre aligha kaphatunk valaha is választ.

Két kisebb utazást is tett Tegibe és Polnovatba és többször is panaszkodik az egészségére. „A sok írástól fáj a mellem és a fejem” – írja december elsején. Másutt „erős fejfájásom van”. Végülis február 19-én délután indult útnak. „Béresztésül a hosszú és terhes utamból csak egy emlékezetet idézek fel: azon szíves-ségét, mellynek jeleivel, valamint e földre léptemkor, úgy most elválásomkor is megörvendeztettek. T. i. a lehetőleg sebes utazhatás végett előre rendelvén

iram-szarvasokat, a Szigva és a Tapszija lakói, kik között a tavali nyarat töltöttem, jövelemről értesültek, s folyóik torkolatainál összegyülekeztek, hogy barátjoknak végbucsu kezdet nyújtsanak; a szigvai fejedelem pedig azon napok emlékezetére, miket e folyó partjai körül töltöttem, egy ívvel és hét nyállal ajándékozott meg, mellyeket egyéb gyűjtött néprajzi tárgyaimmal együtt szerencsém lesz az akadémiának beküldeni” (Szi: 254–255). Találkozott Tjobinggal és Jurkinnal is (Kal. 38). Február 25-én egy rövid időre megállt Vszevolodo-Blagodatszkójában, majd Verhoturje következett, ahonnan Nyizsnyij-Tagilba érkezett március 7-én, hogy megnézzék a Tagil-menti sziklarajzokat. Ezek a sziklarajzok Kr. e. 1500 táján készülhettek és az obi-ugoroknak tulajdoníthatók „Ezek a feliratok egyébként nem különösebben jelentősek” – volt Reguly véleménye (Szi: 2003. 289). 9-én ért Jekatyerinburgba, 12-én Permbe, ahol három napot töltött. Megállt még a votjákoknál és megkapta a odaúton ígért votják nyelvtant. Március 19-én ért Kazánba.

Reguly tudta, hogy hosszabb ideig kell a Volga-vidéken tartózkodnia, mivel a magyar akadémia megbízta a cseremiszi és a csuvas nyelv, később még a mordvin tanulmányozásával és anyaggyűjtéssel ezekből a nyelvekből. Reguly segítségért a püspökhöz fordult, akitől ajánlólevelet kapott a raifai ortodox kolostor apátjához, aki maga is foglalkozott a cseremisszel. Kazáni ismerősei és támogatói közül feltétlenül meg kell említeni Fuchs professzort és feleségét. A Kazánban töltött hat nap alatt Reguly háromszor találkozott Fuchsszal, kétszer vele ebédelt, és Raifába utazásakor nála hagyta a holmiját. Fuchs bort és orvosságokat küldött utána Raifába. Április elején Castrén is Kazánba érkezett és egy hónapot töltött ott. Voltak közös ismerőseik, például Fuchsek, vagy Erdmann a híres orientalista, de személyesen nem találkoztak. Reguly április 2-án Raifából Baerneknak írt levelében nem éppen dicsérőleg nyilatkozott Castrénról.

Reguly március 23-án utazott el Raifába, a Kazántól 30 versztnyire fekvő kolostorba. Már másnap elkezdte tanulmányozni a kolostorban található lexikai anyagokat, harmadnap pedig egy közeli cseremiszi faluból, Paratiból megérkezett nyelvmestere Vaszili, akivel néhány nap megszakítással szorgalmasan dolgozott április végéig. Erről az időszakról a Kalendáriumban szinte egyáltalán nincsenek bejegyzések. Leveleiből tudjuk, hogy egészségi állapota nem volt jó. Testi és lelki gyengeség, láz, hasmenés kínozza, hullott a haja. Néha olyan gyenge volt, hogy csak fekvé tudott dolgozni. „...egészségi állapotom is oly rossz volt, hogy semmihez sem tudtam kezdeni és az első napokban itt Raifában ágyban feküdtem” – írja Kuniknak április 2-án (May 1990: 90).

Április 29-én Kazánba utazott, a postán átvette a pénzküldeményt (150 ezüst rubelt), egyszer Fuchsnál ebédelt, majd május 6-án visszatért Raifába. A május 7-i bejegyzés: „egész nap alszom” (Kal.41) és május 9-i: „elkezdlek dolgozni”. Ezek is rossz egészségi állapotának bizonyítékai. Június 20-án utazott el Raifából,

közben még egyszer járt Kazánban. Kazánból Civilszken keresztül Kozmogyem-jánszkba utazott, a hegyi cseremiszekhez, ahol 12 napot töltött.

1845. július 5-én érkezett Nyizsnyij Novgorodba, hogy megkezdje a mordvin nyelv tanulmányozását. Néhány nappal érkezése után ezt írja Kuniknak: „Most már igyekeztem valamennyire kipihenni magamat és különösen tegnap itt Nizsniben, ahová egy hete érkeztem, teljesen a nyugalomnak adtam át magam; legalább is annyiban javult az állapotom, hogy két napja már jól alszom, s utána mindig kipihentnek érzem magam. – Ezért a munkám közben dietetikus kurára akarok berendezkedni és csak lassú lépésekkel haladni benne, hogy aztán nyugalomban és önuralommal haladhassak a munkámban. Ezért itt fogok lakni a városban és holnap ennek a kormányzóságnak déli tájaira utazom, csupán azzal a céllal, hogy a mordvinok között jó tolmácsot találjak és életmódjukra és életkörülményeikre legalább felületes pillantást vessek. Azután – e hó vége felé – ismét ide térek majd vissza és itt fogok majd tartózkodni e munka befejezéséig (tehát valószínűleg szeptember közepéig). Legalább a pihenés és szórakozás – ha szükségesek számomra – rendelkezésemre állnak, különösen az évi vásár alatt” (May 1990: 92–93). Július 13-án elutazott a mordvinok közé. „A mordvinok közti utazás tetemes bajok és kedvetlenségekkel volt összekötve; azon felül célja is csak részben éretett el, miután az épen a mezei munkák fő idejébe esett, mely alatt az egész nép, lakjaitól távol szerte a szabadban volt elszórva” – írja Toldy az utazásról (Szj: 256). Azért az utazás mégsem volt eredménytelen, Reguly jelen volt egy mordvin lakodalomban, és sikerült egy jó erza és egy moksa nyelvmestert szerződtetnie, akikkel visszatért Nyizsnyij Novgorodba. Erről Kuniknak is beszámolt egy keltezetlen és tördedékes levelében, amelyet feltehetőleg augusztus 21-én írt. Fraehennek is írni akar, hogy pénz kérjen tőle. (Ebben az időben Baer távollétében Fraehn intézte Pétervárott Reguly pénzügyeit.) A pénztelenség egyik oka az lehetett, hogy: „Kazánból való elutazásom előtt az útra egy tarantaszt<sup>6</sup> vettem magamnak és ebbe tekintélyes pénzüsszeget fektettem bele” (May 1990: 91–92).

A következő hónapokban mordvin szótári és nyelvtani anyagot gyűjt nyelvmestereitől, és néhány erza szöveget is hozott haza. Nyizsnyij Novgorodban is élénk társasági életet élt. A Kalendárium szerint augusztusban legalább harminc személlyel találkozott és persze többször járt a híres vásárban is. Augusztusban tudta meg azt is, hogy az év elején Magyarországon Reguly-társaság alakult az ő anyagi támogatása céljából egy Reguly-könyvet is ki akarnak adni – írja Toldy (Szj: 257). Szeptemberről és októberről azonban egyetlen bejegyzés sincs a Kalendáriumban. November 6-án befejezte a munkát, elbúcsúzott a kormányzótól és másoktól, és 8-án elutazott a városból.

<sup>6</sup> *Tarantász* ’rugózatlan, fedett utazókocsi’

November 14-én érkezett meg Kazánba és néhány napon belül az ottani szeminárium csuvas diákjainak segítségével megkezdte a csuvas nyelv tanulmányozását (Pápay 1905: 23). Főleg az alaktannal foglalkozott. A Kalendáriumban ilyen bejegyzések vannak: „írom az igéket, írom a mellékneveket, írom a főneveket” stb. (Kal. 45). 1846. február 22-ig maradt Kazánban. Ez idő alatt a csuvasal foglalkozott, emellett sokakkal találkozott, színházba járt és számos bálon vett részt, pontosan kilencen a három hónap alatt, ha a Kalendárium bejegyzései megbízhatók. Közben betegeskedett is. 1845. december 13-án ezt írja a Kalendáriumba: „fejfájás, félbeszakítom a munkát, este Fuchsnál”. 1846 januárjában öt napig betegeskedett (Kal. 46–47). 1846. január 6-án ezt írja Fraehennek: „Nizsniből – a csuvasok közötti rövid tartózkodás után november 20-a felé érkeztem Kazánba, ahol azóta csuvas tanulmányaimmal foglalkozom; ez most már a végéhez közeledik. Tegnap elkészültem munkám zömével, a nyelvnek részek szerinti felvázolásával; most csak az összeállítás és az egységes egésszé fogalmazás van hátra a helyesírás szempontjának kritikai átgondolásával együtt. E munkáim befejezése után e hó vége felé még egy kisebb utazást tervezek a csuvasokhoz, részben azért hogy munkámat a nép körében felülvizsgáljam, részben, hogy tájékozódjam az anatri csuvasok nyelvjárásáról, végül pedig, hogy körükben gyűjtést végezzek. Visszatérésem után a tatár nyelvhez kezdek hozzá, aminek nagy izgalommal nézek elébe; ez különösen a csuvas és a cseremis nyelvre sok fényt derít majd.” (May 1990: 127.) Továbbá pénzt kér Fraehntől.

Ugyanaznap (a Kalendárium szerint január 10-én, a levél dátuma szerint január 6-án) írt Kuniknak is: „Olyan szüntelen gondolkodással és elmélyedéssel teli életben, amilyen a komoly grammatikai studiummal jár együtt, az ember kimerülhet és ezért *remitte peccata*<sup>7</sup> – ha csak ma írtam Fraehennek. Akaratgyengeségben vagy tunyaságban szenvedek mindenben, ami tanulmányaimtól idegen. ... E hó végéig befejezem csuvas tanulmányaimat és akkor, miután pénzt kaptam Tőletek, rövid időre a csuvasokhoz akarok utazni: részben munkáim ellenőrzésére, részben pedig azért, hogy anyagot gyűjtsek – egyebek közt az ő tulajdonveikre vonatkozóan, aztán a tatár nyelvre kerül sor, amely nagy izgalomban tart. Egészségemre nem panaszkodhatom.” (May 1990: 93). De aztán, 13-án mégis megbetegedett.

Február 22-én ebéd után utazott el Kazánból és másnap ért Civilszkbe, ebbe a csuvasföldi városba. Itt egy kicsit nehezen indult a munka, mert a Kalendáriumban a március 4-i bejegyzés így szól: „már harmadszorra küldök el tolmácsért”. Az utolsó bejegyzésben ezt olvassuk: „március 5. (kedd) írok Baernek és Kuniknak”. Kuniknak valóban írt (március 3-i keltezéssel), de a másik levél nincs meg. A Kuniknak szóló levélben azt írja, hogy megkapta barátja

<sup>7</sup> *Remitte peccata* (latin) ’bocsásd meg bűneimet’



levelét és a hozzá mellékelte 176 ezüst rubelt. „Nyolc nap múlva (február 22-én) elhagytam Kazant és másnap érkeztem ide Civilszkbe, ahol befejezem csuvas tanulmányaimat. Tatárul nem fogok tanulni. Az utolsó szánnal azonban lehetetlen Pétervárra jutnom, először is, mert túl kevés a pénzem (amikor Kazánból elutaztam, mindössze 260 rubel volt a készpénzem), másodsor pedig, mert úgy vélem, hogy március vége előtt aligha fejezem be a munkámat. (Január közepén lázas beteg voltam és azóta állandóan altesti zavarok kínoznak – ennek következtében lényegesen lassabban halad a munkám.)” (May 1990:94) Maga is elismeri, hogy túl sok időt töltött Civilszkben, de ezt azzal indokolja, hogy a tolmácsa beteg volt.

Május 8-án visszatért Kazánba, ahol újabb levelet kapott Kuniktól 180 ezüst rubellel együtt. Már másnap továbbutazott Raifába, hogy „...a magányban, a zajos élettől és minden háborgatástól távol, gyorsabban fejezhessem be munkámat. Mindazonáltal drága barátom, bármennyire óhajtottam minél előbb Pétervárra lenni, mégsem utazhatom Hozzád június 20-a előtt. Oly rendkívül sok mindentől függ a munka befejezése, csak így adja igazi értékét, nem szakíthatom félbe idő előtt. Ha azt hiszed, hogy az idáig megírt anyagból valami helyeset lehet megtudni a csuvas nyelvről, akkor túlbecsülöd ezt a munkát. Ne haragudjál ezért és ments ki engem ott, ahol szükséges” – írja Kuniknak május 20-án Kazánból. Ami a terveit illeti: „Holnap korán reggel utazom ismét Raifába, ahonnan 10-14 napos tartózkodás után a Szura menti Jadrin járási székhelyre indulok – útban Nizsnij felé. Ez az utolsó pont. Itt fejezem be munkámat és innen nagy örömmel sietek a ti Pétervárotokra” (May 1990: 95).

Nem tudjuk pontosan mennyi időt töltött Raifában és Jadrinban. Június 6-án Csebokszarin utazott át, feltehetőleg úton Raifából Jadrinba. Innen egy rövid levelet küldött Kuniknak – egy külső szemlélő számára eléggé átláthatatlan – pénzügyeiről. A következő levelet egy hónappal később, július 7-én Kozmogymjanszkból írja Kuniknak. Arra kéri, hogy küldjön neki pénzt Moszkvába, hogy onnan tovább tudjon utazni. Még hozzáfűzi, hogy korábban nem hagyhatta abba munkáját, és maga sem tudta előre, hogy utazása így el fog húzódni. A következő levél már Moszkvában kelt július 19-én. „Kedves Barátom! Utam felét megtettem már, tegnap este érkeztem ide. Az utazás elég gyötrelmes volt a nagy hőség miatt, de mégis jótékonyan hatott az egészségemre. – Testem elernyedte erői kezdenek feléledni. Minthogy ekipázsom (fogatom) javítása – ugyanis országúti használatra túl gyengén készítették – több mint 50 rubelbe került, így egész vagyonom néhány ezüst rubelből áll és várom leveledet a 200 rubellel, hogy tovább utazhassam. A pénz még július 29-én sem érkezett meg, mert újabb türelmetlen hangú levelet küldött Kuniknak, amiben már 250 vagy 270 rubelt kér, amihez magyarázatként hozzáfűzi „ugyanis itt a fogadóban rendkívül drágán élek” (May 1990: 98). Azt nem tudjuk, hogy mikor kapott pénzt és indult el Moszkvából. Toldy azt írja, hogy augusztus 25-én érkezett vissza Pétervárra. Ez a

dátum a Gergely naptár szerint értendő, tehát a Julián naptár és Reguly akkori saját időszámítása szerint augusztus 13-nak felel meg.

A továbbiakról Toldynak 1846. október 20-án írt levelében számol be. Eszerint megérkezése után egy hónapot pihenéssel töltött Balugyánszky házában Peterhofban. Már készült a hazautazásra, amikor Köppen akadémikus és mások felvetették, hogy még elutazása előtt dolgozza fel az általa gyűjtött földrajzi tárgyú anyagot. Később az Orosz Földrajzi Társaságtól is kapott erre felkérést. Ez ésszerű elképzelés volt, hiszen itt rendelkezésére állt a megfelelő segítség, és elvégezhette az anyag összeállítását még a nyelvészeti gyűjtés feldolgozása előtt. Arról nem is beszélve, hogy elsősorban a pétervári tudós köröket és az orosz államot érdekelhette az Északi-Urál eddig jórészt ismeretlen földrajza. A munka – mint Reguly írja – egy térkép szerkesztésében és a hozzá írt kommentárokból állt, „...nehéz foglalatosságot azért nem kívánhat, minthogy azonban a rajzolható föld területe 12 szélességi grádust (58diktul fogva a 70kig) foglal magába és egészségem rossz állapotja naponként csak csekély foglalatosságot enged, tehát még sem remélhetem azt egy hónap előtt bevégezhetni. – Pétervárat tehát csak november végével fogom elhagyni.” (Szj: 404)

Toldy ezt írja a térkép szerkesztéséről: „A munka lassabban folyt, mint adatai pontossága s eleven intuíciója mellett egyelőre reménylette. Az előadandó tartomány t. i. tizenkét szélességi fokot tölt be, s így dél-éjszaki irányában száznolcvan geogr. mérföldre terjed. E roppant területen felette kevés vala az ismeretes, s még kevesebb a helyesen meghatározott pont; helyben készült saját abroszkái száma nagy, az ezekhez tartozó adatok és jegyzéseké még nagyobb, a szükséges kombinációk és számolásoké töménytelen. Ehez járult elgyengült egészsége, mely napjában csak néhány órai munkálkodást engedte. És így Regulynak ez első munkája 1847. január végén készülhetett el” (Szj: 258). A térképhez fűzött terjedelmes kommentárokat egy 1847. január 21-én keltezett<sup>8</sup> és P. I. Köppen akadémikusnak küldött levél tartalmazza. A térkép kinyomtatására valamikor 1847-ben került sor, a kommentároké pedig (talán Kunik orosz fordításában) 1849-ben. A kommentárok magyarul és oroszul is olvashatók Szj Enikő könyvében (158–184). Ugyanő gyűjtötte össze időrendben a térképpel kapcsolatos dokumentumokat is (395–497).

A térkép és a kommentárok elkészülte után Reguly 1847. február 3-án<sup>9</sup> elhagyta Pétervárt. Terveiről 1846. októberében ezt írta Toldynak: „Elhagyván Pétervárt utamat egyenesen Németországba veendem, s nyughatatlansággal várom egészségem óhajtott javultával az időt, melyben nyelvészeti munkálataimat ismét megkezdhetem; és csak akkor térek hazámba vissza, miután első munkámat az

<sup>8</sup> A Julián-naptár szerint.

<sup>9</sup> Ez a dátum és a továbbiak a Gergely-naptár szerint értendők.

academiának be fogtam küldeni” (Szj: 259). Toldy megjegyzése ehhez: „E feltételében mindazonáltal ismét egészségi állapota által gátoltatott. Földrajzi munkája t. i. fáradságosabb volt, hogysen mellette e téli hónapokban épülhessen. Hiszen sokalaku bajainak alapja épen azon beteges izgékonyaság volt, melly a folytonos lenyomó kedély-mozgalma, szertelen lélekfeszítés és zordon égalji befolyások összemunkálásából eredvén, majd ideges fájdalomban, majd kimerültségben a teng-élet hanyatlásában, úgy az altesti változások sokféle nemeiben nyilatkozott. Illy állapotban a legjobb gyógyszer alkalmasint a haza jövetel lett volna. Az övéi körében, családi örömei közt, gondtól menten, a hosszas munkáktól kinyugodva néhány hónap alatt az épség nemtője bizonyosan betért volna a rég elhagyott testbe: de az ő eltökéltsége állott: csak kész munkával kezében lépni ismét hazája földére – s így ott kereste föl elveszett kincsét, hol azt nem találhatja: Gräfenberg gyógyintézetében. E perctől fogva Reguly élete nem egyéb mint egy, folytonos hullámzás közt változó kórtörténet, mellyre már azért is fátyolt vetünk, minthogy két éven át minden szellemi munkálhatástól megfosztva életének legszomorúbb és dicstelen időszaka” (Szj: 259).

Csúcs Sándor

#### *Irodalom*

AkÉrt = Akadémiai Értesítő

Kal., Kalendárium = Reguly 2008

May István 1990 = Die Briefe von Antal Reguly an A. A. Kunik. Reguly Antal A. A. Kunikhoz írt levelei 1845–1855. MTA Könyvtára. Budapest.

Pápay József 1905 = Reguly Antal emlékezete. Budapest, MNyTK 3. és MNy 1 (1905): 97–109, 145–160.

Reguly Antal 2008 = Kalendárium. Szerkesztette Szj Enikő. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Szj Enikő = Reguly és a tudomány „zománca”. Válogatta, szerkesztette, írta Szj Enikő. Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete, Tinta Könyvkiadó, Budapest.

\*

## **Regulyversum**

Kutatási terv Reguly Antal hagyatékának közzétételére<sup>10</sup>

„De nincs feloldva a kötelességmulasztás vádja alól az a tudományos társadalom s annak képviselőiben bizonyára az MTA sem, amely elfogadta tőle amit nyújtott, de példamutató úttörőnket nem becsülte meg azzal, hogy áldozatos életének dokumentumait összeszedje és jövőre nemzedékek okulására felmutatni törekedjék.” (Korompay 1971: 402)

Reguly Antal (1819–1858) hagyatékának sorsa ugyanolyan hányatott, mint a tudós élete volt. Váratlan halála miatt tudományos eredményeinek feldolgozása másokra maradt, és bár sokan dolgoztak rajta, hagyatékának jelentős része a mai napig nem került kiadásra, az értékes jegyzetek pedig gyakran mások hagyatékába kerültek. A közelgő jubileum, Reguly Antal születésének 200. évfordulója alkalmából kiemelten időszerű a hagyaték közreadása, annál is inkább, mert a kutatásban is újabb lépések történtek.

Reguly munkásságának jelentősége több szempontból is felbecsülhetetlen: a népek kutatásában érvényesített komplex szemlélete jóval megelőzte korát, az általa helyszínen megismert nyelvek és népek száma nagy, tárgygyűjteménye a mai Néprajzi Múzeum egyik legrégebbi anyaga, Urál-térképe lenyűgöző teljesítmény. A tanulmányozott népek szemszögéből Reguly gyakran az első, aki szakszerű kutatást végzett közöttük, akinek feljegyzései a legrégebbi írott forrást jelentik.

#### *A hagyaték összetétele és jellemzői*

Reguly Antal hagyatéka kéziratokból, még életében megjelent művekből és tárgygyűjteményből áll. Nem tudunk arról, hogy személyes tárgyai fennmaradtak volna, ugyancsak eltűntek az általa készített fényképek. Reguly jegyzetei iránt több tudományág és sok ország, nép érdeklődik, így vannak olyan források, amelyek másolatban, átiratban, fordításban is léteznek, és többféle verzióban jelentek meg. Mások a többitől külön, hazai vagy külföldi gyűjteményekben találhatók. Szorosan kapcsolódik a hagyatékhoz az az iratanyag, amelyet Reguly munkássága generált: a segítő, támogató levelei, átteleles hírek a kutatóról

<sup>10</sup>Ez a kutatási terv tavaly készült. A pályázat sikeres volt, a pályázó megkapta a kért anyagi támogatást. A munkálat megindult. A kutatási tervből, illetve itt közölt rövidített változatából olvasóink reális képet kaphatnak Reguly Antal hagyatékáról és annak közzétételéről. *A szerk.*

kéziratként vagy kiadott formában. További forrást jelent a hagyatéék történetét és tartalmát feldolgozó kutatások halmaza.

A(z ismert) hagyatéék kéziratos részét az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye őrzi. Reguly kéziratai német és magyar nyelven íródtak, a nyelvészeti és folklórjegyzetek természetesen az adott nyelven. Elvértve latin, svéd, orosz, finn nyelvű kéziratok is találhatók. Ennek nyelvészeti-folklórisztikai részét – grammatikai jegyzeteket, szótári anyagokat, folklórgyűjtéseket – a finnugrisztika legnagyobb tudósai (Munkácsi Bernát, Kálmán Béla; Pápay József, Zsirai Miklós, Beke Ödön; Budenz József stb.) dolgozták fel rendkívüli alaposággal, egymásra épülő életművükben. Reguly térképészeti munkássága is ismert szakmai körökben (pl. Klinghammer–Gercsák 2009.), a közelmúltban részletes feldolgozás is készült (Gulyás 2016). A néprajztudomány – elsősorban a palóckutatás – vérkeringésébe is bekerültek korai hazai utazásainak és későbbi terepkutatásainak dokumentumai Selmeczi Kovács Attila jóvoltából (Reguly 1994). Egyszerűen fogalmazva a hagyatéék eddigi feldolgozói a primér tudományos jegyzetekre koncentráltak, és alapvető fontosságú műveket adtak ki.

Kiadatlan vagy csak részletekben publikált azonban Reguly levelezése, naplói, jegyzeteinek egy része. Ez az anyag nem nevezhető hatalmasnak, épp ezért érthetetlen, hogy eddig miért nem került sor a feldolgozására. Az életművel foglalkozó szakemberek forgatták ezeket az iratokat, részleteket idéztek belőle, ám teljes kiadásra nem került sor – ezt célozza jelen projekt tervezete. Reguly Antal tárgygyűjtése a Nemzeti Múzeumba, majd az abból kiváló Néprajzi Múzeumba került. A tárgyegyüttes történetét, aktuális állapotát az elmúlt fél évszázadban többen is bemutatták, kitérve a nem megfelelő tárolás okozta veszteségekre is (legutóbb Kerezsi 2008). Napjainkban a Reguly gyűjtemény a Néprajzi Múzeum egyik legrégebbi tárgyegyüttese, őrzése, feldolgozása ehhez igazodik.

A fő őrzési helyeken (MTAK KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye; Néprajzi Múzeum) található törzsanyag feldolgozása mellett a további lehetséges anyagok felkutatása is cél. Ehhez ausztriai, észtországi, finnországi, németországi és oroszországi (elsősorban Szent-Pétervár) kutatásokra van szükség, ahol autográf kéziratok, esetleg tárgyak is előkerülhetnek, de fontos a Regulyval kapcsolatban álló személyek hagyatékában a Regulyra vonatkozó adatok feltárása is. Kiemelt cél Reguly Észak-Urál térképéről jogtisztá, jó minőségű digitális másolathoz jutni az Oroszországi Földrajzi Társaság archívumából (leltári szám: 278, κ. 17774.). A szent-pétervári kutatások során a Nagy Péter Antropológiai és Néprajzi Múzeum – Kunsztkamera segítségére támaszkodunk, ahol az utóbbi években megnőtt az érdeklődés Reguly kutatásai iránt.

### A közzététel módszere

Első feladatként a *hagyatéék felmérését* kell elvégezni, hogy meghatározzuk az egyes tételekkel kapcsolatos teendőket. Ez a munka ütemezése szempontjából is nélkülözhetetlen.

Szintén az első feladatok közé tartozik a közzététel helyeül szolgáló *honlap struktúrájának kidolgozása* a múzeumi és könyvtári szabványokra támaszkodva. A digitális közzététel lehetővé teszi a *kereshívhatóságokat* az egyes forrástípusok (tárgyak, kéziratok, megjelent művek) között, így komplexebb képet eredményezhet, mint a nyomtatott kiadás, bár egyes forráscsoportok esetében ez utóbbi is cél.

A *tárgyi hagyatéék* nem nagy számú (mindössze 49 db), így áttekintése, feldolgozása könnyebb, és – mint utaltunk rá – jelentős mértékben már meg is történt. Itt a feladat a meglévő adatok – fotók és leírások – digitális közzététele, valamint összekapcsolása a témához tartozó kéziratokkal.

A *kéziratos hagyatéék* képként, majd betűhív átiratban kerül fel a honlapra. Ehhez a források digitalizálására van szükség, ami a projekt részét képezi. Forráshelyük magyar vagy német, ezeken túl orosz fordítás készül. A korábban már valamilyen formában publikált kéziratok esetében a kiegészítő verziókat kell megalkotni és egymáshoz rendelni (a kéziratos verziót a fordításokkal, illetve az esetleges eltérő szövegváltozatokat összevetni). A Selmeczi Kovács Attila által kiadott Magyarországi jegyzetek c. kötet (Reguly 1994) például, amely a diákévek alatt tett utazások és a nagy északi út utáni magyarországi kutatások anyagát tartalmazza, kiváló papír alapú kiadvány, melyhez a digitális közzétételkor már „csak” az eredeti kézirat képét és a megfelelő fordításokat kell mellékelni.

A projekt pénzügyi keretei becslésünk alapján 1500 oldalnyi kézirat digitalizálását, feldolgozását és fordítását teszik lehetővé. Prioritást a kéziratos hagyatéék jól körülhatárolható egységei kapnak. Ilyen például a *Finlandiai Útjegyzetek* (MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Tört-Földl. 4-r. 25. sz.), melyben Reguly 1839–1841 közötti benyomásait rögzítette Finnországról. E téma a reformkori magyar útleírások és a XIX. századi Finnország iránt érdeklődők számára egyaránt hasznos. Hasonló kompakt egységet alkotnak Reguly a *szüleihez írott levelei* (MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 4754/127–175), melyekből útvonala, tudományos tervei, élete, anyagi gondjai mellett a családjához fűződő kapcsolata is kirajzolódik, de a teljes levelezés feldolgozására kiterjed a projekt. Szibériai naplója, a *Calendarium* (MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Magyar Nyelvtud. 16-r. 22.) rövid bejegyzéseivel drámai módon érzékelteti a kutató útját. A térképészeti és a tárgygyűjteménnyel kapcsolatos anyagok szintén kiemelt fontosságúak, így feltétlenül a projekt részét képezik.

A forrásokhoz közös hely-, tárgy és személymutató készül, melyeket internetes forrásokkal is összekapcsolunk. Lehetővé válik a források megjelenítése térképen is. A honlapon cikk-, illetve hivatkozásgyűjtemény is helyet kap.

#### *A várható eredmények, hasznosulás*

A projekt a teljes Reguly-hagyaték feltérképezésére és közreadására irányul, bár csak első ütemként értelmezhető. A digitális közreadás előnyei között rejlik a bővíthetőség is, így a további ütemek számára a keretek már rendelkezésre fognak állni. Jelen projekt hasznosulása várhatóan sokrétű:

1. A munkafolyamat a hagyaték feltérképezésével, rendszerezésével kezdődik, és maga a leltár önmagában is értéket képvisel.

2. Ez a leltár – természetesen megfelelő magyarázatokkal – alapjául szolgál annak a dokumentációnak, amely Reguly Antal szellemi hagyatékának nemzetközi elismertetésére irányul az UNESCO Világemlékezet programján keresztül. A folyamat elindítása a projekt céljai között szerepel. Ehhez közeli példaként szolgál a Körösi Csoma Archivum, melyet szintén az MTA KIK-ben őriznek, s amelyről önálló honlap készült 2006-ban, majd 2009-ben a Világemlékezet listára is felkerült.

3. A projekt fő célját képző on-line publikáció hasznosítása egyértelmű: a hazai és nemzetközi tudományos élet, az érdeklődő közönség, az oktatás egyaránt hozzáfér a forrásokhoz. Célcsoportként ki kell emelni magukat a kutatott népeket, elsősorban az oroszországi finnugor népek tagjait, akik számára Reguly gyűjtése az első írott források közé tartozik. Őket és az oroszországi kutatókat szolgálják elsősorban az orosz nyelvű fordítások.

4. A projekt tervezésekor a pályázó Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóházat két szempont vezette: egyrészt természetesen a névadó tudós életműve iránti elkötelezettség, másrészt azonban éppen ennek hozzáférhetővé tétele, nemcsak írott formában, hanem a Múzeum állandó kiállításának részeként. A feldolgozott hagyaték egyes elemei és a tervezett honlap egésze is a tervek szerint megjelenik az új állandó kiállításban, mely Reguly Antal születésének 200. évfordulóján nyílik, így direkt módon kapcsolva be a forrásokat a múzeumi ismeretátadás aktív folyamatába.

5. A hagyaték rendszerezésének állományvédelmi következményei is vannak. A projekt során megtörténik a feldolgozásra kerülő kéziratok anyag digitalizálása az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében.

6. Ugyancsak fontos, hogy az on-line közzététel lehetőséget ad kereszt-hivatkozásokra akár gyűjtemények, intézmények között is. Például a Néprajzi Múzeumban őrzött tárgyak vagy a Magyar Természettudományi Múzeumba került koponyák és a rájuk vonatkozó, az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében őrzött dokumentumok a honlapon könnyen egymáshoz rendel-

hetők, míg erre (többek között éppen állományvédelmi okokból) a valóságban reális esély nincs.

7. Talán első helyen kellett volna említeni azt a tényt, mely a közreadás legfontosabb célja: hogy az elkészülő honlap által lehetőség nyíljon Reguly Antal életének és munkásságának jobb megismerésére, átfogó újraértékelésére, amire a 200. éves jubileum kiváló alkalmat nyújt.

A projekt a zirci *Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház* égisze alatt zajlik, bár a hagyaték nem itt található. A végrehajtás alapvető feltétele, hogy a fő őrzési helyek: a kéziratok esetében az *MTAK KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye*, a néprajzi tárgyak esetében a *Néprajzi Múzeum* lehetővé teszi és támogatja a hagyaték kutatását és közreadását.

Ruttkay-Miklián Eszter

#### *Irodalom*

Gulyás Zoltán 2016: Reguly Antal térképészeti munkássága. PhD értekezés, kézirat. ELTE TTK, Földtudományi Doktori Iskola.

Kerecsi Ágnes 2008: Reguly Antal gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi Értesítő* LXXXIX: 183–201.

Klinghammer István – Gercsák Gábor 2009: Reguly Antal északi-uráli térképezése. *Magyar Tudomány*, 170/7: 858–865.

Korompay Bertalan 1971: Reguly és hagyatéka. *Nyelvtudományi Közlemények* LXIII:187–407.

Reguly Antal 1994: Magyarországi jegyzetek. Szerkesztette és közreadja: Selmeczi Kovács Attila. *Series Historica Ethnographiae* 8. Néprajzi Múzeum, Budapest.

✱

## Reguly fesztivál Zircen

Reguly Antal születésének kétszázadik évfordulója alkalmából négy napos ünnepséget rendezett szülővárosában a róla elnevezett múzeum.

A rendezvény Reguly születésnapján, július 11-én kezdődött ünnepi üléssel a zirci városháza nagytermében. Először Ottó Péter polgármester köszöntötte a megjelenteket. Elmondta, hogy Zircnek hét ezer lakosa van, beszélt a város történetéről, a ciszterciekről, akiket III. Béla király hívott ide, és akik a török idők után háromszáz éve tértek vissza Zircre és újra felépítették kolostorukat, amely nem kis szerepet játszott Reguly életében is.

Ruttkay-Miklián Eszter a Reguly Antal Múzeum igazgatója és egyben a fesztivál fő szervezője bemutatta a programot, illetve a finnugor népek megjelent képviselőit, a hantikát, manysikat, udmurtokat, nyenyeceteket és marikat. Ezután Kemecsi Lajos a Néprajzi Múzeum főigazgatója következett, aki lelkes szavakkal méltatta Reguly életművét és elmondta, hogy az általa gyűjtött néprajzi tárgyak a múzeum legrégebbi és ezért igen értékes anyagát alkotják.

Kiss T. István és Kiss Erky Dávid az irodalom és a színháztudomány felől közelítette meg a témát, a *Reguly az ember* címmel előadott egy felvonásos párbeszédben. Ebben Reguly önmagával beszélget és vitatkozik életéről, gondolatairól, érzelmeiről és konfliktusairól. Az előadás elérte célját, érzelmileg közelebb hozta a hallgatósághoz hőst, azokhoz is, akik eddig esetleg alig tudtak valamit Regulyról.

A délelőtti program utolsó eseményeként sor került a Regulyról készült vándorkiállítás megnyitójára. Ez a könnyen hordozható és bárhol felállítható kiállítás 12 poszteren mutatja be Reguly Antal életét és munkásságát. A szöveget jól megválasztott látványos képek kísérik, sőt – külön keretben – a finnugor nyelvrokonságot bizonyító szavakból is kaphatunk egy kis ízelítőt. További négy poszter Regulyról az idő múltával egyre fontosabbnak tartott térképészeti munkásságát mutatja be.

A délutáni ülésen először Klima László kapott szót. *Reformkori rokonságkeresés – mit tudhatott Reguly Antal a magyar nyelv és nép rokonságáról mielőtt útnak indult?* c. előadásában az előzményekről szólt. Elmondta, hogy a XVIII. század végén, a XIX. század elején ki hogyan foglalt állást a nyelvrokonság kérdésében a kulturális élet vezető személyiségei közül. A kép eléggé vegyes, de az egyértelmű, hogy a nyelv- és néprokonság aktuális és fontos kérdésnek számított.

Csepregi Márta (*A Kalevalától a hősekkig. Reguly folklórgyűjtése*) Reguly töredékes Kalevala-fordításától indulva mutatta be obi-ugor népköltészeti gyűjtését. Szó volt a közlőkről, a műfajokról, a stílusról és arról, hogyan kísérelték

meg többen (köztük a mi Schmidt Évánk) visszaadni a ma élő manysiknak és hantiknak a Reguly-gyűjtötte szellemi örökségüket.

Ruttkay-Miklián Eszter *Reguly hagyatéka. Mi is volt az utazóládákban?* című előadásának témaválasztását nemcsak az évforduló indokolta, hanem az is, hogy már folyik az a munkálat, melynek során digitalizált formában közzéteszik Reguly kéziratos hagyatékának eddig publikálatlan részét.

A délutáni ülés utolsó előadója Gulyás Zoltán volt, aki *Reguly Antal térképészeti munkássága* c. frissen megjelent könyvét mutatta be a közönségnek. Még javában tart a Reguly-év, de azt hiszem, nyugodtan kijelenthetem, hogy ez a mű a jubileum legfontosabb tudományos eredménye, amelynek méltatását nem lehet néhány magasztaló közhellyel elintézni. A könyv részletes bemutatására egy későbbi számunkban feltétlenül visszatérünk.

A délutáni ülés után átsétáltunk a Rákóczi térre és megkoszorúztuk Reguly Antal mellszobrát. Itt Babus Antal (MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjtemény) mondott ünnepi beszédet és további köszöntők is elhangzottak.

Az első nap fénypontjaként vendégségbe mentünk Reguly Antalhoz a Múzeumba. Volt itt minden, finom enni és innivalók, téglakiállítás, a készülő új állandó kiállítás terveinek bemutatása, a finnugor vendégek bemutatása és 200 méces meggyújtása az évforduló tiszteletére. Igazán jó volt a hangulat és a kerti ünnepség sikerét az időjárás is elősegítette.

Péntek délelőtt többféle program közül választhattak a vendégek. 2019-et az UNESCO az Őshonos nyelvek évének nyilvánította. Ezek általában kisebbségi nyelvek, amelyek emiatt veszélyeztetettek is. Sajnos jópár uráli nyelv is közéjük tartozik. Érthető, hogy a zirci szervezők a fesztivál programjába beillesztették az ezzel a témával foglalkozó szemináriumot is. És gondolom, az is érthető, hogy finnugor nyelvészként nagy érdeklődéssel hallgattam a szemináriumon elhangzó előadásokat. A témát Sipos Mária vezette be, aki beszélt a nyelvi veszélyeztettség fogalmáról és kritériumairól, a nyelvek életképességi (vitalitási) skálájáról, a nyelv identitás- és kultúrahordozó szerepéről és a kétnyelvűség kérdéséről. Utána Iljina Vlagyimirovna Koksamari községből érkezett mari tanárnő kapott szót. Az ezer lakosú falu iskolájába 165 gyerek jár, akik het két órában tanulnak mari nyelvet és irodalmat anyanyelvükön, az összes többi tantárgyat oroszul tanulják. A gyerekek az iskolában egymás közt oroszul beszélnek, de az utcán mariul. Sajnos a szülők a csecsemőket oroszul nevelik, és az óvoda is orosz nyelvű. Ilyen körülmények között nehéz a gyerekeknek a mari nyelvet tanítani.

Marina Romanovna egy mariföldi udmurt faluból Nagy Karliganból származik. Ennek a falunak az iskoláját vezette a XIX. század végén egy lelkes pedagógus népművelő, Kuzma Andrejev, akinek a nevét Yrjö Wichmann finn tudós helyszíni gyűjtése kapcsán ismerhettük meg. Itt is heti két órában tanítják az udmurtot, és a családokban a nyelvi helyzet itt is rosszabbodik, annak ellenére, hogy vetélkedőket, nyelvi táborokat is szerveznek. 1996-ban nyílt meg a faluban az udmurt

kulturális központ, ahol udmurt nyelvű programokat népi ünnepeket szerveznek és udmurt népi együttes is működik.

Fedoszja Lelhova színjai hanti származású nyelvész, az Obi-ugor Intézet (Hanti-manszijszk) kutatója bemutatta azokat a területeket, ahol még él a hanti nyelv. Ezek: az Ob torkolatvidéke, a Kazim folyó vidéke és Hanti-Manszijszk város környéke, ettől keletre Szurgut város vidéke és még keletebbre Korliki falu, ahol még 400 hanti él, közülük negyven család az erdőben a hagyományos életmódot folytatja. Lelhova is megerősítette azt a véleményt, hogy a hagyományos életmódot (halászat, réntartás) folytató csoportok jobban megőrzik nyelvüket.

Többen is beszéltek a nyári gyerektáborokról, ahol nemcsak a nyelvet lehet gyakorolni, hanem meg lehet ismerkedni az ősi imákkal és szent énekekkel, a nyírkéreg megmunkálásával és más népi mesterségekkel.

Magában Hanti-Manszijszkban kb. három ezer hanti él. A városi iskolákban nincs hanti oktatás, csak délután, szabadidős tevékenységként lehet hantiul tanulni, vagy színészkedni, énekelni és táncolni. A városban is erősödik a hanti nyelv és kultúra iránti érdeklődés. Továbbra is megjelenik a Lujma Szeriposz című manysi és a Hanti Jasang hanti újság, amelyeket egy intézménybe vontak össze.

Valentyin Volgomov hanti zenész jelenleg Szalehardban, a Jamal-Nyenec autonóm körzet székhelyén él családjával. Náluk a szülők hantiul beszélnek a gyermekeikkel, akiket zenélni és táncolni is tanítanak. A szalehardi hantiknak civil egyesülete is van, és az ottani középiskolában heti négy órában lehet hantiul tanulni.

Nagyjából hasonló a helyzet az uráli nyelvcsalád szamojéd ágába tartozó nyenyeceknél is. A két nyenec vendég végső megállapítása így hangzott: Amíg van rén, addig a nyenec nyelv élni fog. Ezekből az előadásokból, beszámolókból az derült ki, hogy az oroszországi finnugor népek és nyelvek helyzete továbbra sem megnyugtató, ugyanolyan vagy még nagyobb mértékben veszélyeztetettek, mint korábban, folyamatosan kemény harcot kell vívniuk azért, hogy fennmaradhassanak, hogy megőrizhessék nyelvüket és kultúrájukat. Az aktivistáknak nap mint nap meg küzdeniük a hivatalos szervek közömbösségével és saját népük kishitűségével és passzivitásával.

Nagyon érdekes volt Olga Bubnovene (Kézművesközpont, Hanti-Manszijszk) szombat délelőtti, sok-sok színes fotóval illusztrált két előadása. Az első (*Csalánszövet. A déli hantik és a keleti manysik hímezett ruhái.*) bevezetésében megismerkedhettünk az intézmény munkájával is. Ez egyrészt gyakorlati tevékenység (vagyis divattervezés, aminek elegáns és szép példáit láthattuk a Hanti-Manszijszkból érkezett hölgyeken), másrészt tudományos kutatás: különböző múzeumok anyaga, illetve régészeti leletek alapján rekonstruálják a korábbi időszakok viseletét, díszítőművészetét. Kutatásaik közzététele és más intézményekkel való

együttműködés kialakítása céljából nemzetközi konferenciákat szerveznek, 2021-ben lesz a negyedik.

Az előadó ezután a csalánszövet készítéséről beszélt. Ez ősszel kezdődött és elég hosszú folyamat volt, a kész anyagot havon fehérítették. A gyári textíliák elterjedésével használata visszaszorult. A hímezések viszont maradtak, sőt a színskála is bővült. Korábban ugyanis csak piros és kék fonalat használtak. Ingekről, ruhákról, kesztyűkről készült színes képeken ismerkedhettünk meg az egyes motívumokkal, azok jelentésével. A második előadásban (*Az üvegyöngy mint a díszítés anyaga az obi-ugorok ruházatán a XIX. század végén és a XX. század elején*) a fonál mellett a másik fontos anyag, az üvegyöngy játszotta a főszerepet. Megtudtuk, hogy korábban a gyöngy anyaga kerámia, vagy fém volt, amit aztán kiszorított az üvegyöngy, amit sokféle ruhadarab és kiegészítő díszítésére használnak, pl. homlokpántok, melldíszek, kendők, hajfonatok, ál-hajfonatok, gallérok, ünnepi kesztyűk és női lábbelik. (Itt említem meg, hogy gyönggyel díszített hanti női lábbeliket Reguly is hozott haza, ma is a Néprajzi Múzeumban őrzik őket.) Mondanom sem kell, hogy mindezeket a darabokat számos fotón mutatta be az előadó, sőt egy két kisebb darabot a valóságban is megnézhattunk. Rám nagy hatást gyakorolt a bemutatott tárgyak és díszítések szépsége. Újra rádöbbenem, milyen csodálatos művészetet alkottak nyelvrokonaink a zord északon, miközben állandóan a pusztá megmaradásért kellett küzdeniük.

Pénteken és szombaton párhuzamos programok is zajlottak. Ezek közül itt csak a filmvetítésekről szólok egy kicsit részletesebben. A múzeum egyik helyiségében ezen a két napon valóságos finnugor filmfesztivál zajlott, az elmúlt ötven év finnugor tárgyú dokumentumfilmjeivel ismerkedhettek meg a nézők. Felnőttként is szívesen néztem meg az Észt Nemzeti Múzeum munkatársai által készített rövid rajzfilmeket, amelyek az egyes uráli népek egy-egy meséjét mutatták be. Időrendben haladva a filmek alkotói között elsőként Lennart Merit (1929–2006) kell megemlíteni. Itt levetített filmjei (*A vízimadarak népe 1969–70, Torum fia 1988–89*) ma már a műfaj klasszikus darabjai. Ilyenek Andrej Golovnyov orosz kutató filmjei is (*A Jamal istenei 1992, Tatva útja 1992*). Az előbbi a nyenec hitvilágot mutatja be, az utóbbiban megrázó élményt jelent, ahogy Tatva, egy vak erdei nyenec férfi éli az erdei vadászok-halászok életét. Halmy György magyar filmrendező egy hanti medveünnepet bemutató filmmel (1997) szerepelt. Szalkai Zoltán öt, 2004 és 2012 között készült filmmel szerepelt. Közülük négy (*Vándorok 2005, Falusiak 2009, Sátorlakók 2010, Halászok 2004–2012*) Pitlor hanti falu lakosainak (rénpásztoroknak és halászoknak) az életét mutatja be, az ötödik (*Reguly Antal északi utazása 2008*) pedig a fesztivál főszereplőjéről szól. Róla szól egy másik film is (*Reguly Antal Odüsszeiája 2016*). Ez a hanti-manszijszki Természet és Ember Múzeumának és a szentpétervári Kunsztkamerának közös vállalkozása, amibe sajnos több tévedés is belekerült. Hogy csak egyet említsék, a film alkotói szerint Reguly a helsinki egyetemen folytatott tanulmányokat, aminek

semmi alapja nincs. Még két filmet említenék meg, amelyek nagy hatást tettek rám. Gyenyisz Kornjilov fiatal udmurt rendező filmje (*Anyu 2016*) arról szól nagy átérzéssel, hogyan várja haza egy magányosan élő idős asszony reménytelenül távolba szakadt fiát. J. I. Rombangyjeva (1928–2017) kiváló manysi nyelvésznek állít emléket a *Búcsú a jövőtől* c. film. A kutató halála után a szülőházában maradt tárgyak a Természet és Ember Múzeumába kerültek, és a film ezt a folyamatot követi végig.

A pénteki és szombati nap egyéb programjai közül megemlítem még a délelőtti kézműves foglalkozásokat a múzeumban és a délutáni programokat a Rákóczi téren felállított kiállítás körül. A sátrakban a látogatók próbára teheték kezűességüket és tudásukat, megismerkedhettek Laczkó Péter vándorfényképész bemutatójával, megnézhatték a régészeti bemutatót, meghallgathatták Zsirmik István meséit, illetve megnézhatték a *Mirkó királyfi* című mesejátékot. Esténként a programot koncertek zárták, pénteken többek közt a finnugor vendégek léptek fel, szombaton pedig két helyi együttes.

A vasárnapi program tíz órakor az apátsági bazilikában Reguly Antalért bemutatott szentmisével kezdődött. A miséző Bérczi L. Bernát zirci apát a szentbeszédben Regulyról is megemlékezett. A mise után a jelenlevők a Barátság Parkba sétáltak át, ahol a Bakonyi Finnbarátok Köre Reguly Antal születésének 200. évfordulójára szép pihenőhelyet alakított ki. Egy emlékfát is ültettek tavasszal, amelyet most a finnugor népek zászlóival díszítettek fel. Az üdvözlő beszédek után minden finnugor népről hallhattunk egy mindennapi életüket felvilágosító rövid szöveget. Ezután jó étvágyal fogyasztottuk a kemencében sült finom kolbászt, amit borral vagy üdítővel öblítettünk le. Az eseményt a HolddalaNap együttes *Erdőket járva, mezőkön hálva...* című hangversenye zárta.

Attól félek, beszámolómmal nem tudta megfelelően visszaadni azt a jó hangulatot, eleven zsiromást, ami ezt a Zircen töltött négy ünnepi napot jellemezte. A program gazdagságáról, változatosságáról talán sikerült halvány képet adnom. Nem szeretek szuperlatívuszokban fogalmazni, de azt kell modanom, hogy a zirci Reguly fesztivál egyszerűen fantasztikus volt. Ezért köszönet illet minden résztvevőt és közreműködőt, de mindenek előtt az egész rendezvény motorját Ruttkay-Miklián Esztert, aki munkatársaival együtt látástól-vakulásig dolgozott a rendezvény sikere érdekében. Köszönjük, Eszter!!!

Csúcs Sándor

\*

## *Beszámoló*

### *a XV. Finnugor Írókongresszusról*

Az első finnugor írókongresszust harminc éve rendezték. Ennek kapcsán talán érdemes felsorolni az eddigi rendezvényeket.

I. kongresszus 1989 Joskar-Ola (Mari Köztársaság).

II. kongresszus 1991 Espoo (Finnország), témája: A nyelv az én hazám.

III. kongresszus 1993 Eger (Magyarország), témája: Anyanyelvünk és irodalmunk ma. Ekkor alakult meg a Finnugor Irodalmi Szövetség (Association of Finno-Ugric Literatures = AFUL) Domokos Péter elnökletével. Ettől kezdve az AFUL szervezi a kongresszusokat.

IV. kongresszus 1996 Lohusalu (Észtország) téma: Hidak. Arvo Valton észt író választják elnöknek.

V. kongresszus 1998 Sziktivkar (Komi Köztársaság) téma: A gondolkodás egysége és eredetisége.

VI. kongresszus 2000 Szaranszk (Mordvin Köztársaság).

VII. kongresszus 2002 Izsevszk (Udmurt Köztársaság), téma: Finnugor irodalmak és nyelvek a globalizálódó világban.

VIII. kongresszus 2004 Hanti–Manszijszk (Hanti–Manysi Autonóm Körzet), téma: Folklor és eposz.

IX. kongresszus 2006 Petroszkoi (Petrozavodszk) (Karjalai Köztársaság), téma: Író – irodalom – olvasó.

X. kongresszus 2008 Joskar-Ola (Mari Köztársaság) téma: A finnugor irodalmak jövője. A fiatal írók munkássága.

XI. kongresszus 2010 Oulu (Finnország), téma: Irodalom a fordulóponton. Kari Sallamát (Finnország) választják elnöknek.

XII. kongresszus 2013 Szalehard (Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet), téma: Finnugor gyermekirodalom. Pusztay Jánost választják elnöknek.

XIII. kongresszus 2015 Badacsony (Magyarország), téma: A dráma a finnugor irodalmakban.

XIV. kongresszus 2017 Tartu (Észtország), téma: A finnugor népek történelme az irodalomban.

A mostani (XV.) kongresszus témája Irodalom a diaszpórában volt és ehhez alkalmazkodva Kolozsvárott rendezték meg, a szervezést a kolozsvári Babes-Bólyai Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanszéke végezte, a szervezőbizottság elnöke a tanszék adjunktusa, Varga P. Ildikó volt.

A magyarországi küldöttség autóbúsa egy kicsit késett, így alighogy odaértünk már el is kezdődött a kongresszus az egyetem főépületében az Aula Magna teremben. A szervezők nevében Varga P. Ildikó nyitotta meg a kongresszust,

majd Soós Anna rektorhelyettes asszony üdvözlő beszéde következett. Ő elmondta, hogy a kolozsvári Románia legjobb egyeteme. Felelevenítette az egyetem történetét Bátor István 1581-ben alapított jezsuita akadémijától, az 1872-ben létrehozott Magyar Királyi Tudományegyetemen át a mai egyetemig. Az egyetemen három tagozat (magyar, román és német nyelvű) van, a 244 alapszak közül 72 a magyar nyelvű. Számos nemzetközi elismeréssel büszkélkedhetnek. A rektorhelyettes asszony szót ejtett az éppen folyó kolozsvári magyar napokról is. Ezt az eseményt persze nehéz lett volna nem észrevenni, Kolozsvár belvárosa tele volt magyarokkal, népművészeti árusokkal, vendéglátó és kiállítási sátrakkal. Mindenképpen jó ötlet volt, hogy az írókongresszust erre az időpontra (augusztus 21-e és 25-e közé) szervezték.

Ezután Pusztay János az AFUL elnöke kapott szót. Az ő gondolatébresztő beszédét mostani számunkban teljes terjedelmében közöljük.

Még egy szereplője volt az első napi ülésnek: Szabó Levente dékánhelyettes, irodalomtörténész. Ő magyar nyelvű összefoglalókkal tarkított angol nyelvű előadásában egy kevésbé ismert irodalomtörténeti folyóirattal ismerette meg a hallgatóságot. Meltzl Húgó és a polihistor Brassai Sámuel 1877-től 1888-ig Kolozsvárott jelentette meg az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* c. kiadványt (1879-től *Acta Comparationis Litterarum Universarum* címmel), amely a maga nemében első volt a világon. A folyóiratban olyan érdekes és izgalmas kérdésekről is vitáztak, hogy lehetnek-e az irodalmak egyenlőek, illetve lehet-e a kis népeknek is értékes irodalma. Később olyan radikális nézetek is megjelentek a lap hasábjain, hogy nemcsak a nemzeti, irodalmi nyelveken lehet irodalmat teremteni, hanem a nyelvjárásokon is, amelyeknek irodalomteremtő potenciájuk van. Ezzel feldühítették azokat a német és magyar irodalmárokat, akik az egységes irodalmi nyelv és az ezen megjelenő nemzeti irodalom mellett kardoskodtak.

Ezen a ponton az előadás szervesen kapcsolódott a mostani írókongresszus témájához.

Az első napot az egyetem éttermében adott fogadás zárta. Utána az érdeklődők meghallgathatták a magyar napok esti koncertjét Kolozsvár főterén.

A következő két napon (22-én csütörtökön és 23-án pénteken) a kongresszus színhelye az egyetem bölcsészkarának épülete volt. Itt plenáris előadásokat hallgathattunk meg, amelyek után az ülések két párhuzamos szekcióban folytatódtak. Beszámolómban a továbbiakban nem követem a kongresszus menetét, hanem inkább témák szerint csoportosítom az előadásokat.

A csütörtöki első plenáris előadást Zója Dugyina mari újságíró és szerkesztő tartotta *Diaszpóra a mari irodalomban* címmel. Az előadó először arról beszélt, hogy Mariföldön kívül hol élnek marik Oroszországban. Kiemelkedően sokan vannak a baskíriai marik, mintegy száz ezer fő. Majd felsorolta a szórványban élő mari írókat, és elmondta, hogy a diaszpórában élő marik jól megőrizték nyelvüket és kultúrájukat, hagyományaikat, szokásaikat. Vannak óvodáik, iskoláik, újságjaik

és folyóirataik. Fiataljaik azonban Joskar-Olában végzik felsőfokú tanulmányaikat és nagyon sokszor ott is maradnak. Érdekes statisztikát közölt a mari írókról. Jelenleg 155 mari író tartanak számon, közülük 48 Mariföldön kívül született, de csak 17 tért vissza szülőhelyére, 31 Joskar-Olában maradt.

A kongresszuson további három előadás foglalkozott a mari irodalommal. Jelena Junuszova baskíriai mari író hangsúlyozta az anyanyelvi gyermekirodalom fontosságát, hiszen a hagyományokat, hiedelmeket, szokásokat igazán csak az anyanyelven lehet átadni. És ebben fontos szerepet játszhatnak a nagyszülők. Az előadó felidézett egy jelenetet, amelyben a nagymama azt mondja unokájának: „ha meghalok, eljössz a síromhoz és mariul szólsz hozzám, akkor én megsegítelek”.

Szvetlana Arhipova-Grigorjevna (*Baskíriai származású írók, akik gazdagították a mari irodalmat*) előadását a mari írásbeliség történeti áttekintésével kezdte, beszélt a mari nyelvjárásokról, a baskíriai mari írókról, a Mari Köztársaság és Baskíria kapcsolatáról, valamint a fiatal írók támogatásáról. Igor Gubajev a baskíriai mari újság a *Csolman* főszerkesztője is plenáris előadást tarthatott. Ő lapjáról és a baskíriai mari írókról beszélt.

Itt most tulajdonképpen üres soroknak kellene állniuk, mert a mordvin irodalomról egyetlen előadás sem hangzott el! És sajnos a szamojéd népek sem képviselték magukat előadással a kongresszuson.

Az udmurt irodalmat két előadás képviselte. Szvetlana Arekejeva és Ljubov Fjodorovna előadását (*A baskíriai és tatárföldi udmurtok szépirodalma az udmurt irodalomtörténetben*) Eva Toulouze az AFUL alelnöke olvasta fel, mert a szerzők megfelelő vízum hiányában nem léphettek be Romániába. A szerzők áttekintésüket a XIX. században kezdték, a Volga-vidéki népek életében fontos szerepet játszó kazáni tanítóképzővel. Tatárföldről származott az 1917 utáni udmurt irodalom több fontos szereplője, így az 1938-ban kivégzett Medvegyev és Mihail Petrov, a talán legismertebb udmurt regény a *Vuzs Multan* szerzője. (Ez magyarul is olvasható.) A hatvanas évektől a baskíriai származású szerzők is megjelennek az udmurt irodalomban és a nyolcvanas évektől egyre fontosabb szerepet játszanak.

A Kámán túli (baskíriai) udmurt irodalomról beszélt Irina Szamigulova költőnő is, aki elmondta, hogy a baskíriai, mintegy 25 ezer udmurt őrzi nyelvét és hagyományait. Saját felmenői és rokonai közt nemcsak udmurtok, hanem baskírok, tatárok és marik is vannak. Idén jelent meg verseskötete a finnek és észtek anyagi támogatásával. Nemcsak verseket ír, hanem a fiatalokat is írásra biztatja, ezért díjat alapított volt iskolája tanulóinak. Kérdésre válaszolva elmondta, hogy vannak kapcsolataik Udmurtiával, s ő maga is ott végezte az egyetemet.

A komikat képviselte Jelena Kozlova (*Komi-zürjének a Komi Köztársaság határain kívül*). Ő tulajdonképpen a komik településtörténetéről beszélt. Szerinte a XVII. században indult meg a komik keletre költözése. Egyrészt a hittérítők elől, másrészt anyagi okokból vándoroltak el. Több szibériai város alapításában is



részt vettek, és egyesek egész Kamcsatkáig eljutottak. Főleg kereskedéssel foglalkoztak és ma is élnek komik Nyugat-Szibériában.

Eredeti lakóhelyükről észak felé is vándoroltak és a nyenyecektől eltanulták a rénszarvastenyésztést is. Erről már Jelena Jelcova beszélt (*Komi irodalom a Nyenyec Autonóm Körzetben*), aki maga is ír, méghozzá izsmi komi nyelvjárásban, és volt hogy egy komi folyóiratban nyelvileg átszerkesztették az ő izsmi szövegét. Más szerzőket is bemutatott, köztük olyanokat, akik három nyelven (oroszul, nyenyecül, komiul) írnak. Egy kérdésre elmondta, hogy vannak még náluk komiul beszélő fiatalok, de nem írnak.

Nyina Obrezkova előadása arról szólt, hogyan használ egy Muzsiban (az Ob partján) élő komi író orosz nyelvű regényében komi gúnyneveket.

A komi-permják Nagyecsda Malceva előadásában (*Jelena Ramasz-Pavlova komi-permják író nő életigenlő prózája*) a címben említett, jelenleg Moszkvában élő, permjákul és oroszul is publikáló író nő néhány művét mutatta be. Ezeknek központi témája a humanizmus és a szeretet.

Magyarországon is jól ismerjük, szeretjük és tiszteljük Szvetlana Gyinyiszlamova manyisi írónőt. Járt már nálunk, versei is megjelentek magyarul. Ezért is, meg témája miatt is (*A nép fogalma a mai manyisi irodalomban: nép vagyunk vagy diaszpóra?*) nagy érdeklődéssel vártam előadását. Válasza az általa feltett kérdésre az volt, hogy gyakorlatilag minden manyisi diaszpórában él, hiszen ma már csak kb. ezren beszélik ezt a nyelvet, óriási területen szétszórva. Azért ők is használják a diaszpóra fogalmát azokra, akik a Hanti–Manyisi Autonóm Körzeten kívül élnek. Ilyenek például az északi nyelvjárást beszélő ivgyeli manyisik, akik közül még kb. százan őrzik őseik nyelvét. A régi manyisi nyelvjárások közül már csak az északi és a nyugati él, a kondai kihalt. Pedig kondaiak voltak a manyisi szépirodalom megteremtői, pl. Andrej Tarhanov, akiről két éve lapunkban is jelent meg nekrológ. A manyisik is szerveznek nyári táborokat a gyerekeknek, vannak még írók, de a fiatalok már csak oroszul írnak. Vannak még manyisiul beszélő gyerekek is. Nekik készül a *Vitszam (Vízcepp)* gyerekújság, amelynek Gyinyiszlamova a szerkesztője. Hanti–Manszijszkban működik az Obi-ugor írócsoport. Ez különböző rendezvényekkel próbálja felkelteni a figyelmet. Csak azt kívánhatjuk, hogy Gyinyiszlamovának és hozzá hasonló önzetlen és elszánt aktivistáknak legyen ereje és elszántsága a nyelvük és kultúrájuk megőrzéséért vívandó küzdelemhez.

A hanti Viktória Sjazi előadásában (*Ajpin prózájának szemléletes nyelve – a népi gondolkodás tükré*) a kiváló hanti író *A hamvadó tűznél* c. magyarul is megjelent művét elemezte. Különösen a természettel ápoltság viszony szempontjából, amire a tisztelet, a gyöngédség és a megőrzésre való törekvés jellemző. Jeremej Ajpin maga is jelen volt a kongresszuson, de nagyon tartózkodóan viselkedett, talán politikai pozíciója miatt. A tőle kapott névjegyen az olvasható, hogy ő a

Hanti–Manyisi Autonóm Körzet – Jugra parlamentjének elnökhelyettese. 2014-ben négy kötetben adták ki műveit, és ma már csak oroszul ír.

Az észti Janika Kronberg a II. Világháború alatti és utáni észti emigrációs irodalomról beszélt, illetve Karl Ristikivi emigráns író munkásságáról.

A finn irodalommal foglalkozó előadások közül egyet hallottam. A kolozsvári egyetem oktatója, M. Bodrogi Enikő Bengt Pohjanen svédországi finn író világhírűről beszélt. Pohjanen a meän kieli 'a mi nyelvünk' elnevezésű finn nyelvjárásban írja műveit. Ezt a nyelvjárást a Tornio folyó völgyében, a svéd oldalon beszéli kb. 25-75 ezer ember. De aktívan csak a hatvan év felettiek használják. A nyelvjárás beszélői csak a nyolcvanas években ébredtek nyelvi diszkriminációjuk tudatára, és 2000-ben ismerték el nyelvüket őshonos nyelvnek. Pohjanen ír a saját nyelvjárásán, finnül is, svédül is. Talán legismertebb műve *A csempészkirály fia* magyarul is megjelent, éppen M. Bodrogi Enikő fordításában. Pohjanen tulajdonképpen alternatív történetet ír a Tornio-völgyről, sok humorral ábrázolja saját megrázó tapasztalatait. Az ő műve kapcsán e beszámoló írójában óhatatlanul felmerül a kérdés, amelyet már Brassaiék is feltettek, érdemes-e nyelvjárásban írni. Egy egyre fogyatkozó olvasóközönségnek. Le lehet persze fordítani a művet. De az vajon ugyanaz lesz?

Erre az utóbbi kérdésre kereste a választ Benő Attila kolozsvári nyelvészprofesszor plenáris előadása: *Műfordítás: a lehetetlenség lehetőségei*. A kiváló stílusú élvezetes előadásban a szerző felvázolta a műfordítással kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémákat, konkrét irodalmi és köznyelvi példákkal illusztrálva mondanivalóját. Végül arra a megállapításra jutott, hogy „a fordítás elvileg nem lehetséges, de a gyakorlatban igen”. A jó műfordítás, különösen a verseké egyfajta „utánalkotás”, lehetőség a fordítói kreativitás megvalósítására.

Feltétlenül meg kell még említeni a finnugor irodalmi mozgalom nagy öregének, az észti Arvo Valtonnak *Diaszpóra Oroszországban* c. előadását. Valtonnak, aki sajnos egyre nehezebben jár, nemcsak az AFUL megalapításában és vezetésében vannak elvülhetetlen érdemei, hanem a finnugor irodalmak észtsországi népszerűsítésében is. Arról nem is beszélve, hogy egyike a legjobb észti íróknak. Ő az észti emigráns irodalomról beszélt, és arról, hogy a hatvanas évektől kezdve a hazai észti irodalom is fejlődött a szovjet elnyomás ellenére. Megemlítette a mari irodalmat is a sztálini rendszerben és úgy vélte, hogy a diaszpórában élő irodalom és az ott működő írók nem kapnak kellő figyelmet, igazából nem tartják számon őket.

Valton jó barátja és egyik legszorgalmasabb magyar fordítója, a kárpátaljai Antonenko Miklós (*Finn-ugor irodalom a Kárpátalján*) szólt a diaszpóra fogalmáról és elmondta, hogy náluk a finnugor irodalmak megismerése Arvo Valtonnal kezdődött, aki járt is náluk, sőt előadást tartott az Ungvári Egyetemen a magyar szakosoknak. De lefordították és megjelentették a *Kalmes-hősök* c. udmurt eposzt

is. Sőt Valton konferenciát is szerveztek, amelyen részt vett kiváló, azóta elhunyt kollégánk Fehérvári Győző és Árpás Károly is.

A magyar irodalomról szól Blomqvist Tünde előadása is (*Létezik-e svédmagyar irodalom? És ha nem, milyen formában?*). Az előadó annak idején a kolozsvári egyetem hallgatója volt, majd Uppsalában doktorált finnugor irodalomból. Az előadás magyar nyelvű volt, a diák angol nyelvűek. Az előadás az 1945 és 2015 közötti időszak svédországi magyar íróival foglalkozott, 66 szerző 219 könyvét dolgozta fel. Az anyagot négy korszakra osztotta, és koraszakonként adott statisztikát arról, hány író, milyen nyelven, hány művet publikált. Igazán nagyon érdekes előadás volt, hiszen itt Magyarországon a felsorolt szerzők közül csak egy-kettőnek ismertük legalább a nevét.

Nem említettem még, hogy mindkét nap délutánján volt lehetőség arra, a bölcsészkar kertjében, hogy a résztvevők előadják saját verseiket, műfordításaikat.

Péntek délután még egy előadásban gyönyörködhattunk. Anasztázia Petrova és férje Demeter Miklós bumutatta egy udmurt asszony életét dalokban. És mindezt a fiatalasszony édesanyja, Tatjana Csernova udmurt költőnő jelenlétében. A házaspár korábban egy ideig Magyarországon élt, de azután a férj szülőhelyére, Székelyföldre költöztek. Reméljük, hogy az előadást előbb-utóbb Magyarországon is láthatjuk.

Ezután Pusztay János ismertette az elnökség döntéseit. E szerint a kongresszust a jövőben is két évenként rendezik meg, a következő helyszín Petseri (Oroszország) lehet. Ez az orosz oldalon élő szetuk legnagyobb települése. Utána Kudimkar és Sziktivkar jöhet. Pusztay le akart mondani az elnökségről, de erről lebeszéltek.

A szombati napot kalotaszegi kirándulás tette emlékezetessé. Egészen pontosan Kalotaszentkirályon voltunk, 55 kilométerre Kolozsvártól. Ebben a festői kis faluban megnéztük a kazettás mennyezetű református erődtemplomot, a népi bútorokkal és textiliákkal berendezett tájházat. Gyönyörködhattunk a népviseletben és az ízletes ebéd után a helyiek néptáncában. Volt persze pálinkakóstolás és szabad tűzön főtt ízletes gulyás is. A kirándulás méltó befejezése volt az írókongresszusnak.

Mindezt köszönet illeti a helyi szervezőket, az önkéntes segítőköt, az AFUL tisztségviselőit és a magyar küldöttség részéről Rubovszky Évát a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezetének elnökét, aki ezúttal is gondoskodott az utazás zökkenőmentes lebonyolításáról. És természetesen köszönet illeti a kongresszust anyagilag támogató magyar államot is.

Csúcs Sándor

\*

## Vannak vidékek legbelül

„A határ az erőszakról szól, arról, hogy erőszakot tesznek rajtunk, belenéznek a papírjainkba, a csomagjainkba, egy kicsit a szívünkbe is” – írja Dragomán György. A XV. Finnugor Írókongresszus finn delegációjának tagjaként határokat feszegető élmények sokaságával – gondolatébresztő tudományos felvetésekkel és színes egyéniségekkel – találkozhattunk. Az alábbiakban az angol (és magyar) nyelvű szekciók munkájának rövid összefoglalására teszek kísérletet.

A kiváló kolozsvári fordító, Jankó Szép Yvette által moderált szekció megszólalóit az áttetsző irodalmi határok témája kapcsolta össze.

Novák Anikó, a vajdasági irodalom értő elemzője egy határtalan, imaginárius kiállítás képét vetítette elé, ahol a „látogatók” Tolnai Ottó szövegelemből válogatva rendezhetik be személyes területet, saját csodakamrájukat. A Magyar-kanizsán élő fiatal irodalmár szerint Tolnai Ottó szövegtereiben a gyűjtés, leltározás meghatározó aktus, témaként és szövegszervező eljárásaként is tetten érhető. A mindenholonnan összeszedett artefaktumok a múzeumi tárgy szintjére emelkednek Tolnai szövegeiben, a kopott, régi hokedli természetes módon magasztosul múzeumi tárgygyá. A régi tárgyak iránti rajongás egyszerre írható le a „Pompeji-effektus” (Hózsza Éva) és a „muzealizálás” (Andreas Huyssen) fogalmával. Míg az előbbi a tárgyak megtalálására, hamuból kikotrására, az elbeszélő nagyfokú érzékenységre vonatkozik, addig a muzealizálás a tárggyal való foglalkozás következő szintjét jelenti, beemelését az irodalmi műbe, költői kategóriává tételét, elhelyezését a Malraux „képzeletbeli múzeuma” nyomán megképzett „imaginárius múzeumban”.

„A sorok között: irodalmi határátlépések” című angol nyelvű előadásomban a földrajzi, tér- és időbeli határok irodalmi szövegekben tükröződő viszonylagosságát mutattam be néhány eredeti nyelvű irodalmi példán keresztül. Utaltam Dragomán György, Bartis Attila, Kányádi Sándor, Nádasdy Ádám és Krusovszky Dénes szövegeire éppúgy, mint az észti Viivi Luik, Emil Tode, Asko Künnap és Rein Raud munkáira. A finn szerzőket Riikka Pulkkinen, Leena Parkkinen, Maria Björk és Jaakko Yli-Juonikas képviselte.

Jukka Mallinen Pentti Saarikoski munkásságának hatásait elemezte az 1960-as évek Svédországnak tükrében. Lehetséges-e a diaszpórában a kulturális integráció, vagy az első nemzedék szükségképpen „kulturális invalidusként” kell, hogy végezze? Az orosz irodalom fordítójaként ismert előadó Saarikoski politikai radikalizmusa és művészi attitűdje közötti összefüggéseket is elemezte.

Zárásként Michal Kovář, a széles finnugor kitekintéssel rendelkező prágai kollega a kárpátaljai–cseh irodalmi kölcsönhatásokat mutatta be két nagyregény példáján. Josef Knap *Pusztá* c. műve (1937) a Selma Lagerlöf és Frans Emil Sillanpää által fémjelzett iskola méltó követője. Az egymás mellett élő népek

mindennapi életének bemutatásán keresztül mintegy szimbolikus dimenziókba emeli az Alföld valóságának függőleges és vízszintes síkját. Oskar Mališ *Az Alföld népe* c. műve a szocialista realizmus talaján állva közelít ugyanehhez az élethelyzethez. Az irodalmi elemzés a kolonializmus eszközeit vette alapul.

Az általam vezetett délutáni csoportban az identitás(ok) kerültek a középpontba.

Ülle Kauksi a dél-észtsországi setu népcsoport kulturális különállásának szószólója. A kulturális élet mai lehetőségeinek rövid bemutatását követően („minden setu költő!”) kultúrpolitikai színezetű alkalmi verseket hallhatott a közönség.

Helga West, az északi számi és finn anyanyelvű költő – teljes nevén Biennaš-Jon Jovvna Piera Helga – teológiai és kommunikációs háttérrel vált az irodalmi élet szereplőjévé. Az alkotói pálya bemutatása többségi nyelvek beszélői számára újszerű felvetéseket is tartalmazott. Hogyan is működhet az alkotói folyamat egy olyan körülhatárolt közösségben, melynek minden tagja részletekbe menően ismeri a másik családját és felmenőit? Izgalmas és bátor megállapításként elhangzott, hogy az északi számi nyelven alkotó költő olyan célközönségnek ír, melynek egyes tagjai nem írástudók ezen a nyelven. Mit jelent ez a befogadásra nézve? Így tehát a szóbeliség archaikus szerepe újszerű arcát mutatja a kis létszámú finnugor nyelvű népek alkotói számára.

#### Helga West verseiből

*gollegiella, áhčigiella  
jaskes áhčči  
jaskes áhčigiella*

*dušše okta latnja,  
lássa  
du ja mu gaskkas ii ukša  
man gokčat  
dušše okta  
mas vuolgít*

Finn fordítás:

*kultakieli, isänkieli  
vaiennettu isä  
vaiennettu isänkieli*

Finn fordítás:

*vain yksi huone,  
ikkuna  
sinun ja minun välilläimme ei ovea  
jonka sulkea  
vain yksi  
josta lähteä*

Mika Keränen Észtsorszáiban alkotó finn szerző ifjúsági és gyermekkönyveiről ismert. Íróársakkal közösen azonban lokalizálási játékok és irodalmi alter egók hangjának megszólaltatása is érdeklődési körébe tartozik. Az iskoláskorában a helsinki dialektus köréből Kiteebe költöző, majd igen fiatalon Észtsorszáiba települő szerző nyelvvaltozatok közötti élete sajátos fénytörést ad az irodalmi szövegeknek.

A terjedelmi korlátok szorításában már csak néhány rövid gondolatot villantok fel a második nap szekciómunkájából.

„Mi a vers? Az, ami a nem ér ki a lap széléig?” Fűzfa Balázs, az ELTE Savaria Egyetemi Központ docensének rapid műelemzésekkel tarkított filozofikus gondolatfolyamatát meg sem kíséreltem visszaadni, mindössze szeretettel ajánlom minden olvasó figyelmébe a kiváló előadót.

Bodó Barna politológus ideológiai szempontból közelített a szórvány / diaszpóra kérdéséhez. A hallgatóságot megosztó gondolatai reflektálás nélkül maradtak.

Kányádi András irodalomtörténész, a párizsi keleti nyelvek és civilizációk nemzetközi intézetének docense a Márai Sándor világsikerének titkához vezető tényezőket vette sorra. Briliáns előadásában többek közt kitért a könyvcímek fordítási kérdéseire, és ezek recepciótörténeti hatására.

Végül a határok által szétszabdalt irodalmak sorában Bence Lajos a Muravidék élő irodalmi hagyományát ismertette meg a közönséggel.

A plenáris előadók sorából kiemelkedtek a házigazda Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetének munkatársai – köszönet a konferencia szervezéséért és a hallgatókat hazáig elkísérő, színvonalas gondolatokért!

Pap Kinga Marjatta

\*

## Megnyitó beszéd a XV. finnugor írókongresszuson

Tisztelt rektorhelyettes asszony,  
 tisztelt kongresszus-részvevők, kedves nyelvrokonok!

Kongresszusunk két fontos esemény jegyében zajlik.

– Mint tudják, az ENSZ az idei évet a veszélyeztetett őshonos népek és nyelvek évévé nyilvánította. Oroszországban élő nyelvrokonaink és nyelvük a veszélyeztetett népek és nyelvek közé tartoznak. Ennek okairól eleget beszéltem és írtam, itt és most csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az irodalmat művelőknek, íróknak és költőknek óriási felelősségük van a nyelvi–kulturális asszimiláció, s az adott nép mindezzel járó totális beolvadásának megakadályozásában. Hangsúlyozottan érvényes ez a diaszpórában élő népcsoportokra. A helyzet megköveteli, hogy mindenekelőtt anyanyelven **is** és nem **kizárólag** az állam többségi nyelvén kell alkotni.

– A másik esemény tulajdonképpen egy évforduló. 30 évvel ezelőtt szervezték meg az első kongresszust, ami azt bizonyítja, hogy életképes a finnugor népek íróinak, költőinek együttműködése, van igény a kapcsolatok ilyen jellegű fenntartására.

Mostani rendezvényünk a harmadik kongresszus elnökségem alatt. Az idei egyszermind az első a kongresszusok történetében, amely nem finnugor nyelvű országban zajlik, hanem – úgymond – a diaszpórában. A világban élő magyarsággal kapcsolatban – s ezt a nem magyar résztvevők kedvéért említem – két terminust használunk: a mai Magyarországot körülvevő államokban élő magyarságot nem diaszpórának, hanem határon túli magyaroknak nevezzük. A helyzetet előidéző politikai döntésről olvashatnak a kongresszus tiszteletére kiadott *Венгерский взгляд* (Magyar szemlélet/nézőpont) című orosz nyelvű kötetben. A diaszpóra kifejezést a földrajzilag távolabb eső, s a többnyire nem is tömbben élő magyarság megjelölésére használjuk, így a nyugat-európai és amerikai államokban vagy éppen Ausztráliában élő magyarokra.

A helyszínválasztással azt akartuk megmutatni, hogy kisebbségi létben is lehet, ha a közösség akarja, teljes kulturális életet élni. Lehet teljes körű anyanyelvű oktatást, irodalmi–kulturális életet szervezni. Meg akár olyan magyar hetet, amelynek eseményeit a kongresszusi résztvevők is követhetik Kolozsvár belvárosában.

A magyar irodalom az anyaországon kívül mind a határon túli magyarság, mind a diaszpóra magyarságának körében él. Erről olvashatnak a *Безграницная венгерская литература* (Határtalan magyar irodalom) című kötetben.

Az említett két kötet is bizonyítja, hogy a magyarok most sem jöttek üres kézzel a kongresszusra. Hogy miért orosz nyelvűek a kötetek, annak egyszerű a

magyarázata: tapasztalatom szerint oroszországi nyelvrokonaink rendelkeznek – ellentétben az észtekkel és finnekkal – a legkevesebb ismerettel a magyar irodalomról és történelemről.

Az ezt megelőző két kongresszusra is készítettünk kulturális–irodalmi ajándékot. A badacsonyi kongresszus alkalmából, 2015-ben, kiadtuk az 50 legszebb magyar verset és a 12 legszebb magyar novellát különböző finnugor nyelveken, valamint számos finnugor nép irodalmának 12 legszebb versét sok finnugor nyelven, továbbá két komi és egy mordvin drámát észtül és magyarul.

Ez a program szándékom szerint minta, példa akart lenni. Azt reméltem, hogy az oroszországi finnugor népek körében ezáltal elindul egy kezdeményezés, egymás irodalmának megismerésére és megismertetésére. Ebbe a folyamatba be kellene/kellett volna kapcsolni a finnugor régiók egyetemének finnugor tanszékeit, amelyek programjába fel kellene venni más finnugor nyelvek – s nem csak a finn, esetleg a magyar – tanulását. Technikailag ez a mindenütt meglévő videokonferencia-berendezéssel olcsón megoldható volna. Így egymás nyelvét ismerő szakembereket lehetne képezni, akik orosz közvetítő nyelv nélkül tudnák anyanyelvükre fordítani nyelvrokonai irodalmát.

A 12 legszebb magyar vers programja, amelynek szerzője és szervezője a körünkben itt lévő Fűzfa Balázs, egyszermind jelentős identitáserősítő is, amire az oroszországi finnugor népeknek nagyon nagy szükségük van.

A 2017-es tartui kongresszusra elvittük az udmurt Vuuz Multán regény, illetve a szetu eposz, a Peko, valamint két szetu epikus ének fordítását, a hozzájuk kapcsolódó szótárral és nyelvtannal. Kolozsvárra pedig elhoztuk a fentebb már említett két orosz nyelvű tanulmánykötetet.

Az együttműködés, a kongresszusok jövőjét illetően az alábbi javaslatokat teszem:

- irodalomkutatók állítsák össze irodalmuk azon műveinek listáját, amelyeket kölcsönösen fordításra javasolnak,
- rendszeresen szervezzünk fordítói szemináriumokat,
- az elnökség dolgozzon ki projekteket, amelyek segítségével meg lehet valósítani ezeket a célokat.

Ez a leghatékonyabb módja annak, hogy a kongresszusok ne váljanak csupán irodalmi turizmussá, illetve egymás irodalmának megismerése ne a véletlen, vagy személyes kapcsolatok játéka legyen.

Együttműködésünk jövője azonban mindenekelőtt attól függ, részt vehetnek-e abban az oroszországi finnugor régiók alkotói. Az utolsó pillanatokban történt lemondások arra engednek következtetni, hogy a politika több régióban nem örül az ilyen kapcsolatoknak.

Végül szeretném megköszönni a támogatást a Babes-Bolyai Egyetemnek, Kolozsvár város polgármesteri hivatalának, a magyarországi Bethlen Gábor Ala-

pítványnak. Támogatásuk nélkül ezt a kongresszust nem rendezhettük volna meg. Külön köszönöm a szervezők munkáját, mindenekelőtt Varga Ildikóét.

Hasznos és kellemes kongresszust kívánok. Köszönöm a figyelmet.

\* \* \*

A Finnugor Irodalmi Szövetség (AFUL) elnöksége az alábbi határozatokat fogadta el.

– A kongresszusok jövőjét illetően úgy határozott, hogy a kongresszusokat a jövőben is kétévenként szervezik meg. A 2021-ben esedékes kongresszus lehetséges helyszíne Petseri, az Oroszország területén élő szetuk központja. A tervek szerint ezt követően Kudimkár, majd Sziktivkár ad helyet a kongresszusnak.

– A következő kongresszus témáját illetően két javaslat merült fel: Anyanyelv és irodalom: a költészet nyelve – a nyelv költészete, illetve Környezetvédelem és nyelv. A végleges döntés a közeljövőben várható.

– Az asszociáció elnöke újabb két évre

Pusztay János

\*

## *Széljegyzet Vigh József dolgozatához<sup>11</sup>*

Az ELTE BTK Finnugor Tanszék doktoranduszának dolgozata a Finnugor Világ korábbi számában jelent meg. Célja a nyelvészeti paleontológia alkalmazhatóságának a felmérése volt a nyelvi őshazák lokalizációjában.<sup>12</sup> A szerző dolgozatában hosszabb kutatástörténeti kitekintést tett az indoeurópai, majd uráli–finnugor őshaza életföldrajzi alapú vizsgálatára, majd a finnugor őshaza kapcsán három saját javaslatot tett a nyelvészeti paleontológiai kutatások kapcsán. Egyrészt – úgy

vélem helyesen – felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvészeti paleontológia alkalmazhatósága érdekében folyamatosan követni kell a természettudományok – közelebbről a paleoökológia és paleobotanika – új eredményeit és legfőképpen módszertanának fejlődését. Másodsor „más nyelvcsaládok őstörténeti tanulságai”-nak felhasználásra tesz javaslatot, sajnos ezt az eljárást nem fejti ki bővebben. Harmadszor a „művelődéstörténeti színvonalra” utaló szócsoportoknak az uráli őshaza lokalizációjában játszott szerepét hangsúlyozza. A szerző feltételezi, hogy azon szavak, amelyek az életmódra, szociális szerveződésre utalnak, felvázolnak egy kulturális miliót, amely segítségével szilárd alapot lehet nyújtani az uráli őshaza földrajzi helyére vonatkozóan.<sup>13</sup>

Magam, régész révén főleg a dolgozat által felvetett harmadik lehetőséghez szeretnék hozzászólni, mivel utóbbi kötődik szorosabban a régészettudományhoz, ill. rövidebben a nyelvészeti paleontológia és paleoökológia elsőként felvetett kapcsolatához.

Egyetértek a szerző azon véleményével, miszerint a nyelvészeti paleontológiának folyamatosan követnie kell a legújabb paleoökológiai eredményeket, noha úgy gondolom, ez a szemlélet végigkíséri az uráli őshazakutatásunk történetét. László Gyula 1961-es munkájával ezen a téren alkotott újat: elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy az ilyen típusú őstörténeti vizsgálatokhoz paleoökológiai és egyéb természettudományos adatokat is fel kell használni. A „szvidéri-elmélet”-ként elhíresült tézisének megalkotásában pont emiatt használta fel M.I. Neustadt palinológiai térképeit, a G. D. Geer varvokon alapuló geokronológiáját, ill. V.A. Obruchev paleogeográfiai elméleteit.<sup>14</sup> Nem akarom részletezni László Gyula jól ismert elméletét. Ő mindezen tudományok eredményeinek és régészeti, nyelvészeti okfejtéseink összevetésével helyezte az uráli őshazát a mai Közép-Lengyelország és Oka-folyó közötti területre, amely a korabeli ősrégészet alapján a Świdry („szvidéri”)-kultúra területével egyezett meg. Ezenfelül vitája Hajdú Péterrel is többek között paleoökológiai kérdéseken éleződött ki.<sup>15</sup> A vita során Hajdú Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy László Gyula kicserélte M. I. Neustadt<sup>16</sup> óholocén és ősholocén térképeit, ill. arra is, hogy a tárgyalt időszakban sűrű növényzet borította az Urál-vidékét, ezzel cáfolva László Gyulának az Urál-hegység ősholocén kori lakhatatlanságával kapcsolatos állítását.<sup>17</sup> Az *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*-val kapcsolatos vitában ráadásul a jeles paleobotanikus Zólyomi Bálint is részt vett, aki felhívta a figyelmet arra a László Gyula által ejtett tévedésre, miszerint az Obruchev-féle eljegesedési térképeket is felcserélte, ti. a

<sup>13</sup> Vigh 2019, 33.

<sup>14</sup> László 1961, 52.

<sup>15</sup> Hajdú 1964.

<sup>16</sup> Hajdú 1964, 120.

<sup>17</sup> Hajdú 1964, 121.

<sup>11</sup> „A nyelvészeti paleontológia és a nyelvi őshazák lokalizációja” megjelent Finnugor Világ 2019/2: 26–36.

<sup>12</sup> Vigh 2019.

Würm eljegesedés helyett a Riss viszonyait mutatta be.<sup>18</sup> Zólyomi azt is kifejtette, hogy az Urál-hegység beerdősülése nem kezdődött olyan későn, mint László Gyula vélte.

László Gyulán és Hajdú Péteren kívül, hogy mást ne említsek, Veres Péter követte figyelemmel az új palinológiai és erdőtörténeti eredményeket, majd összegezte azok alapján véleményét az uráli és finnugor őshaza elhelyezkedéséről.<sup>19</sup> A szilfa (\**śala*) elterjedése alapján úgy véli az őshaza az Urál-hegység délebbi területére is kiterjedhetett. A későbbiekben Fodor István is az 1975-ös álláspontjával szemben<sup>20</sup> az új erdőtörténeti kutatásokra hivatkozva nagyobb területre helyezte az uráli őshaza kiterjedését, noha szakirodalmi hivatkozás nélkül.<sup>21</sup> Fodor István hívta fel a figyelmet arra is, hogy Hajdú Péter milyen alaposan egyeztetette a korabeli régészeti és paleobotanikai adatokat a nyelvtörténetiekkel.<sup>22</sup>

Az előbbiek alapján úgy vélem, a tárgyalt dolgozat szerzője helytelenül állapítja meg, hogy az elmúlt évtizedekben ne lett volna példa arra, hogy a nyelvtörténeti adatokat paleobotanikai eredményekkel egyeztették, hiszen a fentiekből is kitűnik: László Gyula 1961-es munkája után hazai tudományunkban ez a módszer megkerülhetetlen volt. Kétségtelen viszont, hogy érdemes lenne újra elvégezni az ilyen típusú nyelvészeti paleontológiai vizsgálatokat, hiszen az orosz erdőzóna paleoökológia kutatása folyamatosan zajlik és a fontos információforrásként szolgáló tűzgeomocsarak kutatása is új erőre kapott az 1990-es évek végétől.<sup>23</sup>

A szerző azon feltételezésére szeretnék továbbá bővebben kitérni, hogy bizonyos szavak, amelyek az életmódra, szociális szerveződésre utalnak, felvázolnak egy kulturális miliót, amely értelmezésének segítségével szilárdabb alapot lehet nyújtani az uráli őshaza földrajzi helyére vonatkozóan. Itt szeretném megjegyezni, hogy 1937-es munkájában ezzel már Zsirai Miklós is foglalkozott az „*A finnugor ősműveltség körvonala*” c. fejezetben, nevezetesen, hogy az alapnyelv szókészletéből megrajzolhatjuk „*az alapnyelvet beszélő ősnép tárgy- és fogalomismereteinek hozzávetőleges képét*”.<sup>24</sup> A későbbiekben pedig Hajdú Péter is úgy vélte, hogy a szókészlet alkalmas arra, hogy az uráli kor társadalmának életéről, illetve a szétválást közvetlenül megelőző lakóhely földrajzi elhelyezkedéséről is árulkodjon.<sup>25</sup>

<sup>18</sup> Zólyomi 1963, 475.

<sup>19</sup> Veres 2004.

<sup>20</sup> Fodor 1975.

<sup>21</sup> Fodor 2009, 17.

<sup>22</sup> Fodor 2017.

<sup>23</sup> Kolcov–Zhilin 1999.

<sup>24</sup> Zsirai 1994, 120.

<sup>25</sup> Hajdú 1975, 30.

Az uráli őshaza kora, akár az idősebb keltezését használjuk<sup>26</sup>, akár fiatalabb korszakokra helyezük<sup>27</sup> mindenképp az ősrégészet kutatási területe, hiszen az alapnyelv legkésőbb a bronzkorra egészen biztosan felbomlott. Az életmódra, szociális szerveződésre ebben az esetben az őskorból származó régészeti leletek utalhatnak. Emiatt a továbbiakban a régészeti leletek példáján szeretném megvizsgálni, lehetséges-e a szerző által felvetett módszertan alkalmazása az uráli alapnyelvre rekonstruálható szókészlet alapján.

Az uráli alapnyelv ismerte az íj (\**joŋsə*)<sup>28</sup>, nyíl (\**ńęle*), bunkós végű nyíl (\**muŋkə*), lándzsa (\**jäpse*) szavakat, tanúskodva a vadászatnak az uráli ősnép életében betöltött szerepéről. A kelet-európai erdőzóna<sup>29</sup> területén az íjjal és nyíllal való vadászat lehetett a legelterjedtebb, hiszen erről számtalan régészeti lelőhely nyílhegymaradványai tanúskodnak. Az íjjal és nyíllal való vadászat itt a paleolitikum (őskőkor) legvégén jelenhetett meg a jégkor végi első betelepülőkkel és a középső kőkorban<sup>30</sup> is meghatározó volt, főleg a csontból és agancsból készült nyílhegyek tekintetében. A csontból és agancsból készült nyílhegyek típusaikat tekintve gazdagok (26 típust ismerünk további altípusokkal), valószínűleg gyakrabban és hatékonyabban használták őket, mint pattintott kőből készült társaikat.<sup>31</sup> Az alapnyelvi etimológiával rendelkező bunkós végű nyíl jelen esetben azért érdekes, mert szerte az erdőzónában jól ismert típus (bikónikus nyílhegy) a középső kőkorban, a mai Észtországtól és Volga–Oka-vidékétől az Urál keleti oldaláig.<sup>32</sup> Erre a típusra már László Gyula is felhívta a figyelmet, mint „sigiri” csonthegyekre, amelyeket a prémvadászattal hozott összefüggésbe.<sup>33</sup>

Az íj és a nyíl tehát úgy tűnik kulcsszerepet játszott a vadászó–halászó közösségek életében Észak-Euráziában, de árulkodik-e ez a típusú vadászat és az ehhez kapcsolódó életmód az uráli őshaza helyéről? Úgy gondolom önmagában, aligha. Az íj és a nyíl technológiája legkorábban az észak-németországi Stellmoor lelőhelyről mutatható ki biztosan, ahol egy rénszarvas maradványába fúródva

<sup>26</sup> Fodor 2009, 17.

<sup>27</sup> Kallio 2006.

<sup>28</sup> Az etimológiákhoz az Uralisches Etymologisches Wörterbuch (UEW) alapján készült [www.uralonet.nytud.hu](http://www.uralonet.nytud.hu) adatbázisát használtam fel.

<sup>29</sup> A dolgozatban a Kelet-Baltikum, és Nyugat-Szibéria közötti területet értem ezalatt.

<sup>30</sup> A paleolitikum legvége alatt a kelet-európai erdőzónában nagyjából 10 500–10 300 év BP („before present”) időt kell érteni, ami egybeesik a fiatalabb Dryas hidegmaximumával és az azt követő globális felmelegedéssel, ami a földtörténeti jelenkor (holocén) kezdetét jelzi. Жилин 2004, 9–30. A középső kőkor végét a kerámiából készült edények megjelenése jelzi, 8000 évvel ezelőtt.

<sup>31</sup> Жилин 2011.

<sup>32</sup> Savchenko 2003; Жилин 2001, 56–77.

<sup>33</sup> László 1961, 140.

kerültek elő nyílhegyek.<sup>34</sup> A lelőhely körülbelül 10 500 évvel ezelőttre keltezhető.<sup>35</sup> A stellmoori leletek egy, az egész észak-európai síkságot átívelő jelenséget tükröznek, nevezetesen az íjjal és nyíllal való vadászat elterjedését az Atlanti-Óceántól Kelet-Európáig. Az etimológiák önmagukban így még csak a kelet-európai erdőzónára se korlátozzák vizsgálódásaink területét, főleg, hogy az erdőzónától délebbre a Krím-félszigetig terjedő területen is szintén ez a típusú vadászat terjedt el, a kultúrák saját nyílhegytípusaival.<sup>36</sup> A lándzsa (\**jǫpśe*), mint vadászati eszköz szintén igen nagy múltra tekint vissza, hiszen Schöningen (Németország) lelőhelyéről majd 400 ezer éves lándzsák kerültek elő<sup>37</sup>, így ezen eszköz használata is sokkal régebbi, mint az alapnyelv és sokkal nagyobb földrajzi területre terjedt ki a használata. Nagytestű emlősök vadászatára az erdőzóna középső kőkorában is használatban voltak nagyméretű, szúrásra alkalmas lándzsák.<sup>38</sup>

A vadászati mellett halászati etimológiák is bőven találhatók az alapnyelvben, mint a háló (\**kalš*), varsa (\**maća*), halrekeszték (\**woča*). A halászat a középső kőkortól kezdődően a vadászat mellett szintén kiemelkedő szerepet játszott a létfenntartásban a kelet-európai erdőzóna területén.<sup>39</sup> A Volga–Oka-vidéken, Kelet-Baltikumban és az Urálban több középső kőkori lelőhelyről származnak hálónéhezékek, úszatók, horgok, varsák, hálómáradványok, sőt a téli halászást lehetővé tevő agancs jégcsákányok is.<sup>40</sup> A halászati etimológiák sem szűkítik le az uráli őshaza keresésének területét. Hasonló halászati technikákat használtak a Vaskapunál a Duna alsó folyásánál a középső kőkorban és újkőkorban is<sup>41</sup> vagy akár a mai Nagy-Britannia területén. Mindenesetre biztosra vehetjük, hogy a halászat mind földrajzilag, mind időben jóval kiterjedtebb volt, így ezen etimológiák őshaza helyének meghatározására önmagukban elégtelenek.

Az életmódra utaló szavak közül szeretném megemlíteni a kutya (\**pene*) szót, amely a finnugor alapnyelvre rekonstruált, de a kutyaszán (\**kančə*) már az urálira is. A kutya domesztikálása már igen korán megtörténhetett az Urálban, ezt jelzi a 8500 évvel ezelőtről keltezhető háziasított kutyától származó koprolit.<sup>42</sup> A háziasított kutya viszont szintén sokkal nagyobb földrajzi területen jelent meg,

<sup>34</sup> Street és mtsai. 2002, 390.

<sup>35</sup> Fischer –Tauber 1986. Az íj és nyíl technológiáját egyes kutatók korábbra teszik, de helyhiány miatt nem szándékoztam kifejezni ezt a problémakört.

<sup>36</sup> Zaliznyak 1997.

<sup>37</sup> Thieme 2000.

<sup>38</sup> Жилин 2017.

<sup>39</sup> Жилин 2004, 73–92.

<sup>40</sup> Zhilin 2014, 99–102.

<sup>41</sup> Dinu 2010.

<sup>42</sup> Zhilin és mtsai. 2014, 170. A koprolit pontos keltezése: 8480±40 év BP (7575–7530 év calBC)

mint a feltételezett őshaza. A nemzetközi kitekintéstől eltekintve most, a Heves megyei Erk település mellett került elő régészeti ásatás során korai középső kőkorra keltezhető kutyafog maradvány, telepre utaló nyomok mellett, amely körülbelül 9100 évvel ezelőtti.<sup>43</sup>

A továbbiakban szeretnék röviden pár olyan alapnyelvi szóról írni, mint a „tű, varrótű” (\**ajmä*), amelyet minden bizonnyal használt az alapnyelven beszélő népeiség is, noha sokkal korábban jelennek meg Euráziában a gyaníthatóan varrásra szolgáló tűk, hozzávetőlegesen 40–45 ezer évvel ezelőtt.<sup>44</sup> Az alapnyelvi „hurok” (\**wirka*) a csapdázó vadászathoz köthető, aminek közvetlen nyomai nincsenek, de a középső kőkori lelőhelyeken nagymennyiségű vadkacsa és egyéb vízimadár maradvány utal rá.<sup>45</sup>

A fentebb említett szavak és a rájuk hozott példák úgy gondolom, igazolják azt, amit az uráli és finnugor alapnyelvvvel foglalkozó hazai finnugor nyelvészeti, néprajzi irodalmunk tárgyalt, nevezetesen, hogy a szóképzlet árulkodik az alapnyelvet beszélő társadalom életmódjáról. Azzal egyet tudok érteni, hogy az alapnyelvi szavak és az őskori leletanyag „párosítása” érdekes adalékokkal tud szolgálni az őshaza területén élő lakosság életmódjával kapcsolatban és az ősuráliak egészen biztosan vadász, halász, gyűjtögető életmódot folytattak, amihez nagy területre volt szükségük. A tárgyalt dolgozat azon kijelentése viszont, hogy a kulturális miliő (szociális organizáció, életmód stb.) szóképzlete „szilárdabb alapot nyújthat” az uráli őshaza helyére vonatkozóan, úgy vélem vitatható ötlet. A fenti példák alapján a kulturális miliő szóképzlete sem időben, sem térben nem szűkíti le az uráli őshaza területét, hiszen ha nagyon szigorúan nézzük is, e szavak egész Észak-Euráziában használatban lehettek a jégkor végi első benépesedéstől, ami körülbelül 10 000 évvel ezelőtt kezdődött. Fontosnak tartom azt is, hogy egyes életmódra utaló szavak hiánya nem feltételezi az eszközök és technológiák ismeretének hiányát, az alapnyelvünk szóképzlete inkább egyfajta „mintavételezés” az egykori életből. Tovább bonyolíthatja a kérdést az, hogy az alapnyelvi életmódra utaló szóképzletet illusztráló eszközöket az ősuráliak is használhatták a középső kőkortól, de más, nem uráli nyelven beszélő, az ősuráliakhoz hasonló életmódot folytató vadász–halász közösségek is élhettek Észak-Eurázia területén.<sup>46</sup>

Egyetértek azzal, hogy a régészetet aktívan be kell vonni az uráli őshaza kutatásába, hiszen a tárgyak valóban árulkodnak az egykori életről. Úgy vélem

<sup>43</sup> Gutay és mtsai. 2016, 47. A kutyafog pontos keltezése: 9 171 ± 46 év BP (8 440–8 300 év cal BC)

<sup>44</sup> d'Errico és mtsai. 2018.

<sup>45</sup> Zhilin 2014, 99.

<sup>46</sup> Janhunen 2009, 208; Lang 2015. Lsd. a mai Finnország első benépesedésével kapcsolatos kérdéseket.

inkább azok kapcsolatait, összefüggéseit kellene vizsgálni, amelyek valamilyen kapcsolatrendszerre, kommunikációs hálózatokra utalnak. A pleisztocén folyamán fokozatosan növekvő kommunikációs hálózatokra utalnak a régészeti leletek és kultúrák az Óvilágban, aminek minden bizonnyal a fokozatosan fejlődő nyelvek adták az alapjait, melyek egyre fejlettebb szintaktikai és lexikológiai elemekkel rendelkeztek, lehetővé téve a közösségek közötti cserét, kommunikációt.<sup>47</sup> A kelet-európai erdőzóna nyugati felében a középső kőkor elejétől egy ilyen kommunikációs zónára utalhatnak a kőeszközök technológiai és morfológiai hasonlóságai, a könyersanyagok elterjedése és az egész zónában kiválóan kutatott agancs- és csontipar párhuzamai. Ráadásul ezek alapján az erdőzóna középső kőkorának sajátosságai jól megkülönböztethetők a Nyugat-Baltikum, Nyugat-Szibéria vagy a déli területek kulturális tradícióitól. Nem beszélhetünk viszont egyetlen, hatalmas régészeti kultúra elterjedéséről az erdőzónában, hanem olyan régészeti kultúrák láncolatát látjuk, amelyek közösségei egymással aktív szociális és kulturális kapcsolatokat építettek ki.<sup>48</sup> A kontaktusok fenntartását a természeti akadályok hiánya, a fejlett folyórendszer és a közlekedés eszközei tették lehetővé, a céljuk az alacsony népsűrűségű területen az izoláció elkerülése, stabil exogámiai kapcsolatok kialakítása lehetett. A közösségek stabilak voltak: a fejlett vadászatról és halászátról a csontipar tesz tanúvallomást, krízis nyomait nem látjuk, a középső kőkori közösségeket a társadalmi kooperáció mozgathatta, aminek segítségével sikeresen aknázhatták ki az erdőzóna erőforrásait és népesíthették be a területet a jégkorszak végétől.<sup>49</sup>

Véleményem szerint ezt a kooperációt segíthette talán a többé-kevésbé egységes uráli alapnyelv.

Szegedi Kristóf István

#### Felhasznált irodalom

- D'ERRICO, FRANCESCO–DOYON, LUC–ZHANG, Shuangquan–BAUMANN, Malvina–LÁZNIČKOVÁ–GALETOVÁ, Martina–GAO, Xing–CHEN, Fuyou–ZHANG, Yue (2018), The origin and evolution of sewing technologies in Eurasia and North America. *Journal of Human Evolution* 125, 71–86.
- DINU, Alexandru (2010), Mesolithic fish and fishermen of the Lower Danube (Iron Gates). *DocPrae* 37, 299–310.
- FISCHER, Anders–TAUBER, Henrik (1986), New C-14 Datings of Late Palaeolithic Cultures from Northwestern Europe. *JDA* 5, 7–13.
- FODOR István (1975), Verecke híres útján. Budapest.

<sup>47</sup> Marwick 2003.

<sup>48</sup> Жилин–Савченко 2017.

<sup>49</sup> Szegedi 2015; 2017.

- FODOR István (2009), *Őstörténet és honfoglalás*. Budapest.
- FODOR István (2017), Hajdú Péter őstörténeti munkássága. *NyK* 113, 5–36.
- GUTAY Mónika–BÁLINT Csaba–PÉNTÉK Attila–SZEGEDI Kristóf István–TÓTH Zoltán Henrik (2016), Feldebrő–Bakoldal 1. számú lelőhely kutatásának előzetes eredményei. *Litikum* 4, 45–52.
- HAJDÚ Péter (1964), Észrevételek László Gyula „Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön” c. könyvéhez. *ArchÉrt* 91, 118–123.
- HAJDÚ Péter (1975), A rokonság nyelvi háttere. In: HAJDÚ Péter (szerk.): *Uráli népek. Nyelvrokaink kultúrája és hagyományai*. Budapest. 11–43.
- JANHUNEN, Juha (2009), Some additional notes on the macrohydronyms of the Ladoga Region. *Studia Etymologica Cracoviensia* 14, 203–212.
- KALLIO, Petri (2006), Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 110, 3–25.
- KOLCOV, Lev Vladimirovič–ZHILIN, Mikhail (1999), Tanged Point Cultures in the Upper Volga Basin. In: KOZŁOWSKI, Stefan Karol–GURBA, Jan–ZALIZNYAK, Leonid L'vovič (eds.): *Tanged points cultures in Europe: read at the international archaeological symposium*. Lublin. 346–360.
- LANG, Valter (2015), Formation of Proto-Finnic – an archaeological scenario from the Bronze Age / Early Iron Age. In: MANTILA, Harri–LEINONEN, Kaisa–BRUNNI, Sisko–PALVIAINEN, Santeri–SIVONEN, Jari (eds.): *Congressus Duodecimus Internationalis Fenno-Ugristarum*, Oulu 2015. Oulu. 63–86.
- LÁSZLÓ Gyula (1961), *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. A finnugor őstörténet régészeti emlékei a Szovjetföldön*. Budapest.
- MARWICK, Ben (2003), Pleistocene Exchange Networks as Evidence for the Evolution of Language. *Cambridge Archaeological Journal* 13/1, 67–81.
- SAVCHENKO, Svetlana (2003), Colonization of Middle Eastern Urals area during the early Mesolithic – some approaches to the problem. In: KNUTSSON, Helena (eds.): *Pioneer settlements and colonization processes in the Barents region*. Vuollerim. 19–27.
- STREET, Martin–BAALES, Michael–CZIESLA, Erwin–HARTZ, Sönke–HEINEN, Martin–JÖRIS, Olaf–KOCH, Ingrid–PASDA, Clemens–TERBERGER, Thomas–VOLLBRECHT, Jürgen (2003), Final Paleolithic and Mesolithic Research in Reunified Germany. *Journal of World Prehistory* 15, 365–453.
- SZEGEDI Kristóf István (2015), Transzeurázsiai interakciók és a finnugor őstörténet. *Finnugor Világ* 20/4, 11–17.
- SZEGEDI Kristóf István (2017), *A kelet-európai erdőzóna mezolitikuma és a finnugor őstörténet*. Diplomamunka. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest.
- THIEME, Hartmut (2000) Lower Palaeolithic hunting weapons from Schoningen, Germany. *Acta Anthropol. Sin.* 19, 140–147.



- VERES Péter (2004), Az uráli és magyar őshaza meghatározása a legújabb adatok fényében. In: NANOVFSZKY György (szerk.): Nyelvrokaink. Budapest. 23–28.
- VIGH József (2019), A nyelvészeti paleontológia és a nyelvi őshazák lokalizációja. Finnugor Világ 24/2, 26–36.
- ZALIZNYAK, Leonid L'vovič (1997), Mesolithic forest hunters in Ukrainian Polesye. BAR 659. Oxford.
- ZHILIN, Mikhail (2014), Early Mesolithic Hunting and Fishing Activities in Central Russia: A Review of the Faunal and Artefactual Evidence from Wetland Sites. Journal of Wetland Archaeology 14, 91–105.
- ZHILIN, Mikhail–SAVCHENKO, Svetlana–NIKULINA, Elena–SCHMÖLKE, Ulrich–HARTZ, Sönke–TERBERGER, Thomas (2014), Eleven bone arrowheads and a dog coprolite – the Mesolithic site of Beregovaya 2, Urals region (Russia). Quartär 61, 165–187.
- ZÓLYOMI Bálint (1963), Őstörténetünk legkorábbi szakaszai. NyK 65, 475–477.
- ZSIRAI Miklós (1994), Finnugor rokonságunk. Budapest.
- Жилин, Михаил (2001), Костяная Индустрия Мезолита Лесной Зоны Восточной Европы. Москва.
- Жилин, Михаил (2004), Природная среда и хозяйство мезолитического населения центра и северо-запада лесной зоны Восточной Европы. Москва.
- Жилин, Михаил (2011), Костяные наконечники стрел в мезолите лесной зоны Восточной Европы. In: Хлопачев, Геннадий Адольфович (ред.): Предметы вооружения и искусства из кости в древних культурах Северной Евразии (технологический и функциональный аспекты): Замятинский сборник. Вып. 2. Санкт-Петербург, 113–152.
- Жилин, Михаил (2017), Наконечники Колющих Копий в Мезолите Лесной Зоны Восточной Европы. КСИА 249, 56–73.
- Жилин, Михаил–Савченко, Светлана (2017), Костяное Вооружение Как Индикатор Связей в Мезолите Лесной Зоны Восточной Европы и Зауралья. In: Герасимов, Дмитрий (Ред.): Культурные Процессы В Циркумбалтийском Пространстве В Раннем И Среднем Голоцене Доклады международной научной конференции, посвященной 70-летию со дня рождения В.И. Тимофеева. Санкт-Петербург, Россия, 26-28 апреля 2017. Санкт-Петербург. 140–143.

\*

## Albert Razin halála

2019. szeptember 10-én Izsevszkben az udmurt parlament épülete előtt, az első őszi ülésnapon felgyújtotta magát és a kórházban elhunyt Albert Razin udmurt tudós és nyelvvédő. Ezt megelőzően szórólapokat osztogatott az ülésre érkező képviselőknek. Razin két táblát tartotta a kezében az egyiken ez állt: "Ha holnap meghal a nyelvem, ma kész vagyok meghalni", a másikon ezt kérdezte: „Van nekem hazám?”.

Razin és tudóstársai már tavaly tiltakoztak az ellen a törvénytervezet ellen, amely megtiltotta a kisebbségi nyelvek kötelező oktatását még azokon a területeken is, ahol a kisebbségek többségben élnek. „Ez [a törvény] egyenesen anyanyelvünk eltűnéséhez vezet, etnikai öntudatunk csökkenéshez és etnokultúránk megsemmisítéséhez. Ennek a törvénytervezetnek megjelenése negatív tünet államunk nemzetiségi politikájában, és a birodalmi mentalitás ujjászületéséről tanúskodik.” – írták beadványukban a tudósok. A törvényt mégis elfogadták, ez ellen tiltakozott Razin ilyen radikális módon.

Razin már korábban összeütközésbe került az *Udmurt tanács* elnevezésű társadalmi szervezet vezetőségével. Ez a szervezet – mint az egyik internetes orosz nyelvű forrás írja – látszólag az udmurtok jogaiért harcol, valójában azonban azzal foglalkozik, hogy kontroll alatt tartsa és a hatalom birtokosainak megfelelő irányba terelje ezt a küzdelmet.

Ez a törvény lefokozza a kisebbségi nyelveket, azt sugallja, hogy ezek nem fontosak, ezért nem is kötelező őket tanítani. Előkészíti tehát az utat teljes megsemmisítésükhöz. Mindez azért borzasztóan veszélyes, mert eddig is az jelentette a legnagyobb veszélyt az udmurt nyelv jövőjére, hogy anyanyelvüknek az udmurtok szemében sem volt presztízse. Köszönhetőn többek közt a hivatalos szervek nemtörődöm vagy elleséges hozzáállásának. Csak reménykedhetünk abban, hogy Albert Razin tragikus halála felrázza honfitársait és a többi kisebbséget.

A szerk.

\*

## Minikonferencia Badacsonytomajban

„A NH-Collegium Fenno-Ugricum 2019. június 24-én a hagyományos Hungarológiai nyári egyetem nyitányaként orosz nyelvű minikonferenciát rendez az oroszországi finnugor nyelvek helyzetéről. A meghívott kilenc előadó az érintett finnugor területekről érkezik. A konferencia anyagát magyar nyelven még az év folyamán megjelentetjük.” Ez a meghívó érkezett június elején Pusztay Jánostól. Sajnos a hazai finnugristák minimális érdeklődést tanúsítottak, így az előadók egymásnak és a nyári egyetemre Oroszországból érkezett finnugor származású diákoknak tartották meg beszámolóikat. Persze ez is hasznos volt, hallhatták, hogy más népeknél ugyanolyan a helyzet, mint náluk.

A konferenciát Pusztay nyitotta meg, megemlítve, hogy ezt az évet az UNESCO az „Őshonos nyelvek évének” nyilvánította. Ezután felvázolta egy nyelv fennmaradásának feltételeit, szólt az ezt elősegítő és hátráltató tényezőkről, és arról, hogy mit kellene és lehetne tenni Oroszországban ennek érdekében.

Az egyes előadások ismertetésétől eltekintek, mivel Pusztay János ígérete szerint a konferencia anyaga meg fog jelenni magyarul még ebben az évben. Megemlítek azonban néhány előadót, akik Magyarországon, illetve a finnugor mozgalomban is jól ismertek. A mariföldi helyzetről beszélt Margarita Kuznyecova, aki korábban évekig élt nálunk oktatóként és fontos tudományos munkálatok résztvevőjeként. A finnugor mozgalom egyik vezetője, a vepsze Zinajda Sztrogalscsikova a Karjalai Köztársaság nyelvi helyzetéről beszélt. Az izsór származású Dmitrij Harakka-Zajcev részt vesz az ENSz Őshonos népek állandó fórumának munkájában. Ő két kis balti finn nép: az izsórok és a vótok helyzetét ismertette. P. Lomsina a mordvinok, Nagyvezda Merzljakova az udmurtok, Marina Kravec a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben élő komik nyelvi helyzetéről szólt.

Az előadásokból az a kép alakult ki, hogy a gyerekek általában szívesen tanulnak mariul vagy udmurtul. A szülők azok, akik az anyanyelv tanulását nem tartják szükségesnek, mondván, hogy a gyerek semmi hasznát nem veszi, tanuljon inkább oroszul. Sajnos ez a rövidlátó és veszélyes nézet terjedőben van. És ezért, meg más okokból is összességében a finnugor népek nyelvi helyzete nem javul. Maga a konferencia hasznos volt, hiszen minden reális helyzetfelmérés hozzásegíthet a megfelelő irányú cselekvéshez.

Cs. S.

\*

## Hozzászólás

A *Finnugor Világ* 2018. évi 4. számában *Sigismund Herberstein és a magyar őstörténet címmel* jelent meg két oldalas cikk Erdélyi István régész tollából, mely a magyar őstörténet szempontjából releváns „elveszett őskronikáról” újszerű, bár nehezen tartható állításokat fogalmaz meg. Erdélyi István véleménye szerint még „a török hódítás legelején” a székesfehérvári királyi archívumot „Horvátországban hajóra rakták, de a Földközi tengeren [sic!] útközben kitört viharban a hajók nagy része megsemmisült és a levéltári anyagoknak csak egy része juthatott partra Spanyolországban.” A valóságban az egyetlen ránk maradt, törökkor előtti fehérvári levéltár a keresztes (johannita) konvent arcívuma, melyet Fehérvár oszmán bevételét (1543) követően sikerült Pozsonyba menekíteni. A többi levéltár a történelem viharában megsemmisült. A királyi levéltárat jelenlegi tudásunk szerint nem a horvát területekre vitték (melyek már a XV. század végén rendszeres török támadás alatt álltak!), hajóra sem rakták és nem is kerülhetett hullámsírba. Hozzátenném, hogy a „török hódítás legeleje” időrendi szempontból kevés fogódzót jelent – hisz Nándorfehérvár 1521. évi elvesztése is joggal tekinthető a hódítás kezdetének. Nem elhanyagolható szempont, hogy a királyi archívum külföldre szállításának semmi nyoma a korabeli forrásanyagban. (Bár nem ismerem a szerző gondolatait, nem kizárt, hogy a spanyol flotta meséje a mohácsi csatavesztés után Budát elhagyó Mária királyné Dunán felhajózó „kincses hajóinak” történetéből kerekedett.)

Ráadásul nem ez a cikk egyedüli problémája. Elírás lehet, hogy Viterbói Gottfried műve 1120-ban vagy 1185-ben íródott, hisz a történetíró 1125 körül született. Másrészt: Erdélyi István véleményével szemben Otrokocsi Fóris Ferenc nem „mint református lelkész hunyt el”, hisz 1694-ben katolizált és katolikusként hunyt el. A Herberstein 1549-es térképén olvasható „Juhra inde Ungaroru(m) origo” felirat szó szerinti fordítása „Juhra, ahol a magyaroknak eredete [vagyon]”, vagy igényesebben: „Juhra, ahonnét a magyarok erednek,” de nem ez a cikk legnagyobb problémája.

Úgy vélem, hogy a fenti kijelentések önmagukban nem érintik és nem kérdőjelezik meg a szerző sok évtizedes régészeti és őstörténeti munkásságát. Azonban a szakmai tisztesség megköveteli, hogy kritikával illessük a 2018-as cikk ellenőrizhetetlen, téves állításait. A vitatható földközi-tengeri hajójút vagy a spanyol földön őrzött őskronika ötlete az alternatív őstörténeti irodalom felvetéseivel rokon. „Elveszett fehérvári őskronikának” pedig egy is elég; ez a Tárih-i Üngürüs, ami – minden híresztelés ellenére – nem elveszett, nem fehérvári és nem őskronika.

Perényi Károly